

CUMHURİYET'İN İLK OTUZ YILINDA (1920-1950) KORUMA ALANININ ÖRGÜTLENMESİ-I¹

Emre MADRAN

Alındı : 24. 3. 1997

Anahtar Sözcükler: Tarihi Eserlerin Korunması, Erken Cumhuriyet Dönemi, Mimarlık Tarihi, Korumanın Kurumlaşması.

1. Bu araştırma, Cumhuriyet'in ilk 30 yılında (1920-1950) kültür varlıklarının korunması ile ilgili politikaları, yasal düzenlemeleri, örgütleri ve parasal kaynakları incelemeyi ve bazı konularda görüş oluşturmayı amaçlamaktadır. Konular on yıllara bölünerek incelenmekte, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kültür varlıklarının korunmasının değişik kurumlara bırakılması ve ilk yasal düzenlemeler, ana başlıklar olarak ele alınmaktadır. İkinci on yılın (1931-1940) gündeminde kurumsallaşma çabaları, koruma ile doğrudan ilgili ilk yasal düzenlemeler, kamu oyu oluşturulması programları, 'Vakıf' ve 'Müzeçilik' kurumlarının yeniden örgütlenmesi ile onarım etkinliklerinin teknik yönleri gibi konular yer almaktadır. Çeşitli kurumların korumaya doğrudan ya da dolaylı olarak ayırdığı parasal kaynaklar incelenmektedir. Üçüncü onyılda ise, iki ana kurum olan 'Eski Eserler ve Müzeler Gn. Md.' ile 'Vakıflar Gn. Md.'nin rolleri araştırılmakta, ayrıca son bölümde tarihsel sürekliliği içinde, yerel yönetimler ve çevre ölçeğinde koruma' konusu ile 'sivil toplum örgütleri' incelenmektedir. İki bölümde yayınlanmakta olan bu yazının devamı, izleyen sayıda basılacaktır.

2. Bugün 'kültür varlığı' olarak tanımlanan değerler, incelenen dönemde, 'Asar-ı Atika' ve 'Eski Eser' olarak anılmaktaydı.

Tüm uygarlıklar, kendilerinden önceki uygarlıklara ve onların ürünlerine ilgi duymuşlardır. Bu ilgi birçok nedene dayalı olup, bu ilgiye bağlı davranışlar da korumayı olumlu ya da olumsuz etkilemiştir. Bunun yanı sıra, günümüzde 'kültür varlığı' olarak nitelendirdiğimiz, alan, yapı gurupları ve yapılar için her uygarlık, kendine özgü koruma programları düzenlemiş, bunun sonucu olarak bu değerlerin büyük bir bölümü günümüze kadar gelebilmiştir. Günümüzün koruma anlayışı, geçmişten bize kalan bu ürünlerin sadece bu ülke insanlarının değil, aynı zamanda tüm dünya insanlarının ortak mirası olduğunu, görevimizin, bu mirası koruyarak ve geliştirerek gelecek nesillere bırakmak olduğu yolundadır. Koruma/geliştirme süreci ise, koruma politikalarına, bu politikalara dayalı müdahale biçimlerine ve bu müdahaleleri gerçekleştirmeye yönelik yeterli yasal, örgütsel ve parasal düzenlemelere gerek göstermektedir.

Bu araştırma, Türkiye'de, 1920-1950 yılları arasında, 'eski eser' ve 'koruma' olarak tanımlanan iki kavramla ilgili politikaları, yasal düzenlemeleri, örgütleri ve parasal kaynakları belirlemeyi ve çıkan bazı sonuçları yorumlamayı amaçlamaktadır (2). Kimi olaylar, koruma sektörünün günümüzdeki durumuyla karşılaştırılmış, böylece olası gelişmeler (ya da gelişmemeler) saptanmaya çalışılmıştır. Değinilen konuların hemen tümü çok daha ayrıntılı çalışmalara konu olabilecek niteliktedir. Bu araştırma, kapsamaya çalıştığı her ana başlıkya da alt başlığı, tüm ayrıntılarıyla inceleme savında değildir. Amaç, 1920-1950 döneminin genel bir resmini vermek ve daha ayrıntılı araştırmalar için bazı konu başlıkları oluşturmaktır. Dönemin başlangıcı olarak 1920 yılının seçilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetleri'nin o yıldan itibaren etkin olmasından kaynaklanmaktadır. Araştırmalar, 1920-1923 yılları arasında da koruma ve eski eserlerle ilgili bazı kararların alındığını göstermektedir. 1950 yılı ise, ülkenin çok partili demokrasiye geçmesi, kurumların yeniden şekillenmesi ve çeşitli sektörlerde alışılmışların dışında politikalar üretilmeye başlanması açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.

3. Bu döneme ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız: Madran (1996).

CUMHURİYET ÖNCESİ KORUMA ETKİNLİKLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağları

Osmanlı toplumunda, onarım ve 'eski eser' e karşı takınılan tavırlar bir çelişkiler dizisi olarak özetlenebilir. Bilinçsizlik, dinsel bağnazlık ve bitgisizlik olarak tanımlanabilecek davranışlar, parasal kaynaklarda azalma ve fiziksel öğelerin etkisiyle, kültür varlıklarının tahribine ve yokolmasına neden olmuştur. Buna karşın yine aynı imparatorluk, başta *vakıf* kurumu olmak üzere, günümüze kadar gelebilen sayısız yapının bakım, onarım ve değerlendirme işlemleri için çok etkin mekanizmalar ve süreçler yaratabilmiştir (3). Özellikle Klasik Çağ'da (16.-18. yüzyıllar), onarım ve koruma nedenleri arasında, dinsel değer yargıları, geleneklere bağlılık, yapıların kullanılma ve ekonomik değerleri ve vakıf kurumunun gerektirdiği devamlılığı sürdürme kaygısı yer almaktadır. 'Belli bir malın, kamu yararına sonsuza kadar tahsisi' olarak tanımlanan vakıf, gerek yapıların oluşması, gerekse yaşamlarını sürdürmesi için yarattığı ve kendi kendini yenileyen kaynaklarla, onarım tarihinin en etkin ve olumlu kuruluşlarının başında gelir. Vakıfın yazılı belgeleri olan vakfiyelerde yer alan çeşitli hükümler, onarıma ve bakıma verilen önemin göstergeleridir.

Bu dönemde, bir onarım süreci izlendiğinde, kuralları belirli, hiyerarşik bir yapıya sahip, her aşaması kolaylıkla izlenebilen, sade fakat görkemli bir düzenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Onarım isteğinin oluşması ile başlayan bu süreç, yerel şer'î makamlarca onarım kararının alınması, merkez organlarıncaya bu kararın onaylanması ve bu karara bağlı keşif, onarım raporu ve projelerinin hazırlanmasıyla devam etmektedir.

Uygulama ile en yoğun noktasına ulaşıl-makta ve uygulama sonrası işlemlerle son bulmaktadır. Uygulamada başlıca üç parasal kaynak izlenmektedir. Bunların en etkin olanı vakıf kaynaklarıdır. Hazine kaynakları, genellikle bayındırlık yapıları, savunma yapıları ve sarayların onarımlarında, olağandışı durumlarda (deprem, yangın, vb.) ve bir vakfın kaynağının kalmaması halinde destekleyici olarak kullanılmaktadır. Son kaynak ise çok önemli oranda olmayan kişisel katkılardır. Uygulama, teknik ve idari personelin yönetim ve sorumluluğunda gerçekleşir. Bu alanda çalışan teknik kişiler, taşçı, duvarcı, sıvacı, vb. değişik yapı sanatı gruplarına mensuptur. Bunun yanı sıra, onarım ve bakım hizmetlerini sürekli yürüten ve *meremmetçi* olarak anılan kişiler ile *suyolcu*, *hamamcı* ve *kaldırımçı* gibi özel meslek gurupları da hizmet vermektedir. Uygulama tamamlandığında, ikinci keşif ve son rapor hazırlanmakta, yapılan imalat aktarılarak, sonuç, onaylanmak üzere yerel (kadı) ve merkezi (divan) otoriteye bildirilmektedir. Tüm bu işlemlerin yer aldığı ve bugün çeşitli arşivlerde bulunan defterler ve diğer belgeler, İmparatorluk düzeninin tipik göstergeleridir.

Batılılaşma Süreci

Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı'nda sürdürülen onarım hareketleri, Batılılaşma sürecinde de devam etmiştir. Konu ile ilgili yasal düzenlemelere baktığımızda, 'asar-ı atika' (eski eser) olarak nitelendirilen değerlerin, 19. yy. ortalarına kadar fıkıh kurallarına bağlı olduğu görülür. Asar-ı atika'dan dolayı da olsa bahseden ilk yasal düzenleme, 1858 tarihli 'Arazi Kanunnamesi'dir. Kanunname'nin 107. maddesi, tesadüfen bulunan taşınır eserlerden bahsederek, bunların bulana ait olduğunu söyler. Aynı yıl çıkan 'Ceza Kanunnamesi'nde de 'kutsal hayır yapılarını yıkanlar'ın cezalandırılacağı belirtilmiştir (m.133). 1848

ve 1864 yıllarında yayınlanan ve kentleşme düzenine ilişkin ilk yasal düzenlemeler olan 'Ebniye Nizamnameleri'nde yangınları önlemek amacıyla, yapıların onarımına yönelik bazı hükümler vardır. Ancak, İmparatorluğun korumayla doğrudan ilgili ilk yasal düzenlemesi, 1869 tarihinde yayınlanan 'Asar-ı Atika Nizamnamesi (AAN)'dir. Yedi madde olan bu nizamname, hemen tümüyle arkeolojik kazılara yönelik olup, kazı yapacak kurumların izin almasını ve buldukları eserleri yurt dışına çıkarmamalarını öngörmektedir.

Eski eserlere yönelik ilk örgütlenme ise, bir müzecilik hareketi olarak görülmektedir. 16.yy.'dan itibaren Saray'ın silah deposu olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi'nin, Tophane Müşiri Fetih Ahmet Paşa tarafından düzenlenerek 1846 yılında ziyarete açılması, genellikle Türk Müzeciliğinin başlangıcı olarak kabul edilir. Müze, 1873 yılında, Aya İrini'den Çinili Köşk'e taşınır. Böylece, müzecilikte 'toplamacılık' dönemi sona ermiş, 'sergileme/inceleme' dönemi başlamıştır. 1869 Nizamnamesi'nin yetersiz kalması üzerine, 1874 yılında ikinci AAN yayınlanmıştır. Bu nizamnamede, ilk kez eski eser tanımı ve sınıflandırılması yapılmış, ayrıca, günümüze değin sürecek bir kavram olarak, eski eserlerin devlet malı olduğu hükmü getirilmiştir.

Bu olumlu hükümlere karşın, arkeolojik kazılardan çıkan eserlerin belli koşullarla yurt dışına çıkartılması geri bir adım olarak nitelenebilir. İmparatorluğun eğitim hizmetlerini düzenleyen 'Meclis-i Maarif-i Kebir' tarafından 1877 yılında oluşturulan müze komisyonunun yeni örgütlenme ve yasal düzenlemelere gerek göstermesiyle başlayan bir atılım, Osman Hamdi Bey'in 1881 yılında Müze Müdürü olmasıyla yeni boyutlar kazanır. Osman Hamdi Bey, Müze Müdürü olmasının yanı sıra kurduğu 'Sanayi-i Nefise Mektebi'nin de müdürü olarak, hemen tüm kültürel değerlerin korunmasından sorumlu olmuştur.

Dönemin en önemli etkinlikleri arasında, iki yeni yasal düzenleme yapılması, 'Müze-i Hümayun'un kurumsallaşması, Türklerin bilimsel arkeolojik kazılar yapması, il müzelerinin gelişmesi ve müzeciliğe yönelik yayınların başlaması yer almaktadır. Yeni yasal düzenlemelerin ilki olan 1884 tarihli AAN, Türk eski eserler hukukunun temeli sayılmaktadır (Mumcu, 1969, 73). Bu düzenlemeyle, tanımlar kapsamlı hale gelmiş, eski eserlerin yurt dışına çıkartılması önlenmiş ve taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına ilişkin bazı önlemler getirilmiştir. İlk üç nizamnamenin uygulanması sonucu elde edilen deneyimler, yeni bir düzenlemeyi gerektirdiğinden, İmparatorluğun son AAN 1906 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İmparatorluğun korumayla ilgili son yasal düzenlemesi ise, 1912 yılında yayınlanan 'Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi (MAN)'dir. Bu nizamname, yeni bir eski eser tanımı yapmakta, uygulamaya yönelik kimi kararları yerel organlara bırakmaktadır. 21.5.1917 tarihinde kurulan 'Asar-ı Atika Encümeni Daimisi' (AAED), Osmanlı İmparatorluğu'nun korumayla ilgili son örgütüdür.

Cumhuriyet'e Birakılan Miras

Koruma ve Müzecilik alanlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Cumhuriyet'e kalan miras şu noktalarda özetlenebilir:

- Merkezi İstanbul Müzeleri olan 'Müze-i Hümayun'
- 1877 tarihli 'Ebniye-i Emiriye (Kamu Yapıları) ve Vakfiye İnşaat ve Tamirati Hakkında Nizamname', 1906 tarihli AAN ve 1916 tarihli MAN.
- Sadece İstanbul ile ilgili konularda görev yapan AAED.
- Vakıf malların yönetimi ve vakıf kökenli yapıların bakım ve onarımından sorumlu 'Evkaf Hümayun Nezareti' ve bu nezaret bünyesinde 1914 yılında oluşturulan 'İnşaat ve Tamirat Müdüriyet-i Umumiyesi' (Öztürk, 1995, 193).

4. Bu birim, isim değiştirerek Cumhuriyet döneminde de görev yapacaktır.

5. Bu bölümün önemli vurguları şöyle sıralanabilir:

- Eski eser bulanlar, bu durumu en yakın mülki ya da askeri kuruma bildireceklerdir;
- Arazisinde eski eser çıkan kişi, bunu bir süre korumakla yükümlüdür. Bu sürede, konu ilgililerce incelenir ve arazinin devlet elinde bulunması gerekiyorsa kamulaştırma işlemi başlatılır. Kamulaştırmaya esas olan bedekte, kalıntının eski eser değeri hesaplanmaz;

- Taşınmaz eski eserleri yerinden oynatmak, yıkmak, bozmak, kalıntıları izinsiz kullanmak, 300 metreden daha yakın kireç ocağı ve tuğla harmanı kurmak, onları dolaylı ya da doğrudan olumsuz etkileyecek fiziki eylemlerde bulunmak, üzerine izinsiz iskele kurmak, ahır ya da anbar olarak kullanmak yasaktır. Aksine davranışlar para ve hapis cezasına çarptırılır.

CUMHURİYET'İN İLK ON YILI (1920-1930)

İmparatorluktan Alınan Temel Yasal Düzenlemeler

TBMM'nin 23.4.1920'de kurulmasıyla yeni ve yasal bir statü kazanan Anadolu hareketi, koruma ve müzecilik alanında yukarıda ana çizgileri verilen bir miras devralmıştı. Bu mirasın yasal düzenlemelere ilişkin bölümünün daha ayrıntılı incelenmesi gerekmektedir. Çünkü bunlar, Cumhuriyet yönetimleri tarafından uzun süre kullanılmıştır ve birçok karar bu nizamnamelerle ilişkilendirilmiştir.

Ebniye-i Emiriye ve Vakfiye İnşaat ve Tamirat Hakkında Nizamname:

19.7.1293 (1877) yılında yayınlanmış, 19.8. 1339 (1923) tarihinde küçük bir değişiklik yapılmış ve 'Bayındırlık İşleri Genel Şartnamesi'nin yürürlüğe girdiği 20.6.1936 tarihine kadar, kamu ve vakıf yapılarının inşaat ve onarımları için kullanılmıştır. Yirmioç maddeden oluşan bu Nizamname, yapıların inşaat ve onarımlarının ilk keşiflerinin hazırlanma yöntemleri, hazırlayanların nitelikleri, ihale usulleri, ikinci keşif hazırlama yöntemleri, değişik keşif bedellerine göre ihaleye yetkili makamın belirlenmesi gibi hususlar içerir.

Asar-ı Atika Nizamnamesi 1324(1906):

Son Asar-ı Atika Nizamnamesi, dört ana bölümde toplanan 35 maddeden oluşur. İlk bölüm, yönetim biçimine ilişkindir. Buna göre, müzeyi yöneten 'Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesi' eski eserlerle ilgili hizmetlerden de sorumludur ve 'Maarif Nezaret'i'ne (Milli Eğitim Bakanlığı) bağlı olarak çalışacaktır (4). İllerde ise aynı görev 'Maarif Müdürleri'ne verilmiştir. İkinci bölüm eski eser bulunan alanlar ile bu alanlardaki eski eserlerin kullanım biçimlerine ilişkin kuralları getirir. Buna göre, bilinen ya da ileride çıkacak tüm eserler ve anıtlar Devlet'in malıdır (m.4). Eski milletlerin güzel sanatlar, bilim, edebiyat, din ve gelenekle ilgili her türlü ürünü eski eser olarak tanımlanmakta ve bu eserlerin ayrıntılı bir dökümü yapılmaktadır (m.5). Üçüncü bölüm, taşınmaz eski eserlerle ilgili hükümler içerir (5). Nizamname'nin bundan sonraki üç bölümü, taşınır eski eserler, ve kazılarla ilgilidir. Özellikle kazıların nasıl yürütüleceği ve kazıdan çıkan eserlere uygulanacak hükümler oldukça ayrıntılı olarak verilmektedir.

Nizamnamenin genel bir değerlendirilmesi yapıldığında, hemen tüm maddelerinin ağırlıklı olarak arkeolojik nitelikli alan ve eserlerle ilgili olduğu görülür. Diğer nizamnamelerde de izlediğimiz bu temel yaklaşım, Osmanlı yönetiminin henüz kendi dönemi yapılarına (özellikle kullanımı devam etmekte olanlara) yönelik bir koruma/kullanma programına tam olarak sahip olmadığını göstermektedir. Beşinci Madde'de, eski eserlerin ayrıntılı dökümü yapılırken, cami, han, hamam ve kümbetlerin de adları geçmekteyse de, diğer maddelerdeki koruma ağırlığının, arkeolojik nitelikli alan, yapı ve eşyalara verildiği görülmektedir.

Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi 1328 (1912):

Bu nizamname, AAN'ni taşınmazlar yönünden destekleyen ve yer yer tekrar eden bir düzenlemedir. Örneğin birinci madde, tüm eski kale, burç ve kasaba surları ile, hangi döneme ait olursa olsun tüm eserlerin AAN'nin beşinci maddesine göre eski eser sayıldığını bir kez daha vurgulamaktadır. Aynı husus, eski eserin tahrip edilemeyeceğine ilişkin ikinci madde için de geçerlidir. Buna karşın bu belgede, AAN'de yer almayan ve doğrudan korumayı ilgilendiren iki konu bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre, Hükümet, herhangi bir eski eserin ya da kale ve surların yıkılmasını isterse, Maarif Müdürü'nün başkanlığında, İdare ve Askeriye'den birer memur, Nafia (Bayındırlık) ve Belediye mühendisleri ile yerel Müze Memuru'ndan oluşan bir kurul oluşturulur. Bu kurulun hazırlayacağı rapor, kroki

6. Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf kurumunun işleyişi vakfiyelerdeki hükümlerle sağlanır. Bu hükümlerin en önemlilerinden bir tanesi, bir yapının harabe hale geldiğinde arka arkaya dört kez onarılmasını, tüm bu çabalara karşın yine de korunamıyorsa, yıkılabileceğini öngörmektedir.

ve fotoğraflar 'Maarif Nezareti'ne gönderilir. Nezaret, Müzeler Umum Müdürlüğü'nün de görüşünü alarak kararını verir. İkinci konu ise eski eserin durumu ile ilgilidir. Buna göre bir yapının durumunun tehlikeli olması nedeniyle, biraz önce tanımlanan süreç için zaman yoksa, yerel mühendisler ya da diğer ilgililerin denetiminde eser yıkılarak tehlike ortadan kaldırılır. Ancak, yıkım sırasında taş ve sıva üzerindeki süslemeler ayrılmaya çalışılır ve daha sonra İstanbul Müzesi'ne verilir.

Görüldüğü gibi, bu hükümler Nizamname'nin adıyla bağdaşmayacak düzeyde olup, bir bakıma 'korumama'yı tanımlamaktadır. Yirminci Yüzyıl'ın başında, bir tehlikenin onarılarak değil, yıkılarak ortadan kaldırılabileceğini öngören bu anlayış, Klasik Osmanlı döneminden daha geri ve ilkelidir (6).

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Dönemi (1920-1923)

7. Genelgede şu hususlara yer verilmiştir :

- Merkezde Hars Dairesi, illerde ise Maarif Müdürlükleri, eski eserlerle ilgili tüm işlemlerin yürütülmesinden sorumludur. Maarif Müdürlükleri, bu konularda doğrudan Hars Dairesine bağlı olarak görev yapacaklardır.
- Müzelerde, bilim adamlarının yararlanması için birer kütüphane oluşturulacaktır.
- Müze memurları, ilgili uzmanların da katılımıyla müze koleksiyonlarının envanterlerini hazırlayacaklardır.
- Müze memurları, ulusal/geleneksel sanatların canlandırılması için girişimde bulunacaklardır.
- Arkeolojik kazı ve sondaj, Hars Dairesinin yetkisindedir. Bilim adamları, bu daireden izin alarak kazı yapabilirler.
- Eski eserlerin bulunduğu alanların kullanım biçimleri, eski eserlerin ithali, ibracı vb. işlemler AAN hükümlerine göre yürütülecektir (Ank, 1953, 43-45).

TBMM'nin oluşmasından hemen sonra, 'Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına (seçim yöntemine) Dair Kanun' çıkarılmış ve bu kanunun birinci maddesinde sayılan Bakanlıklar arasında, 'Şeri'ye ve Evkaf Vekaleti' ile 'Maarif Vekaleti'ne de yer verilmiştir. Böylece, korumayla ilgili iki ana kurum Cumhuriyet döneminde de göreve devam etmektedir. Ancak, 1920-1922 yıllarında, İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti bünyesinde de bir 'Evkaf-ı Hümayun Nezareti' bulunmaktadır. Bu ikili yönetim 20.10.1922'de son bulacaktır. Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından sonra oluşan ilk 'Heyeti Vekile' (Bakanlar Kurulu), 9 Mayıs 1920 günü Meclis'te programını okumuş, 10 Mayıs 1920 gününde de Maarif Vekaleti'ne bağlı olarak, bir Müdür ve bir Katip kadrolu, 'Türk Asar-ı Atıkası Müdürlüğü' kurulmuştur (Önder, 1989, 1837). Daha çok müzecilik hizmetlerini yürütmekle görevli olan bu birim, bir yıl sonra 'Hars (Kültür) Müdürlüğü' adını almıştır (Ozankaya, 1994, 352).

Kurtuluş Savaşı sırasında gerek koruma, gerekse müzecilik alanlarında bir etkinlik görülmemektedir. Öztürk (1995, 87), bunun nedenlerini Vakıf kurumu açısından irdelediğinde, Ankara'da ve İstanbul'da iki ayrı Vakıf yönetiminin bulunması, Kurtuluş Savaşının sürmesi, Hüdavendigar, Karesi, İzmit, Manisa ve Adana gibi vakıf açısından önemli yörelerin düşman işgali altında kalmasını göstermektedir. Savaşın hemen sonunda izlenen ilk çaba, Gazi Mustafa Kemal'in buyruğu ile Maarif Vekili İsmail Safa tarafından 'Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat' başlığı ile 5 Kasım 1922'de yayımlanan ve valiliklere gönderilen genelgedir. Bu genelge 'Türkiye Büyük Millet Meclisi, Umuru Maarif (Eğitim İşleri) Vekaleti'nin konuya bakış açısını göstermesi bakımından önem taşımaktadır (7).

Dönemin eski eserlerle ilgili tek merkezi örgütü olan 'Hars Dairesi', hemen tümüyle müzecilik ve kazı hizmetlerine yönelmiştir. Görevleri arasında koruma ve onarım hizmetleri sayılmamıştır. Bu müdürlük, 1922'de, Asar-ı Atika ve Müzeler, Kütüphaneler ve Güzel Sanatlar Müdürlüklerine ayrılacak (EEMUM, 1945), ancak bu ayırmadan sonra, 'Asar-ı Atika ve Müzeler Müdürlüğü'nün (diğer görevlerinin yanısıra) korumaya yöneldiği görülecektir. Yine Hars Dairesi tarafından yayımlanan bir başka genelge (Arık, 1953, 46-47), ülke ölçeğinde bir kültür varlıkları envanteri hazırlanması konusunda ilk girişim olması bakımından önem taşımaktadır (8). Sürekli görev yapan bu organlar dışında, kimi hallerde danışma organı niteliğinde geçici birimler de oluşturulmaktadır. Bunlardan ilki, Milli Eğitim sorunlarını incelemek üzere 15.7.1923'te kurulan 'Heyet-i İlmiye'dir. Bu kurul, eğitimle ilgili konuların yanısıra, Ankara'da bir Milli Müze ve bir Etnografya Müzesi kurulmasını, mevcut 1906 tarihli AAN'nin yeni koşullara uydurulmasını gündemine almıştır (Önder, 1989, 1838) (9).

9. Bu istek, ne gariptir ki tam elli yıl sonra gerçekleşecek, Cumhuriyet ilk koruma mevzuatına 1973 yılında, 1710 sayılı 'Eski Eserler Yasası' ile kavuşacaktır.

10. Komisyon'un ilk üyeleri şu kişilerdir:

Halil (Edhem) Bey, Müzeler Müdürü
Umumisi; İsmet Bey, İstanbul Mebusu; Doktor Nazım Bey; Mimar Kemalettin Bey, Evkaf İnşaat ve Tamiyat Müdürü; Efdalattın Bey, Tarih Encümeni Azası; Mehmed Ziya Bey, İstanbul Muhipleri (Sevenleri) Cemiyeti azası; Mimar Asım Bey, Şehremaneti (Belediye) Mimari Şubesi Müdürü; Celal Esad Bey, Belediye, Kadıköy Dairesi Müdürü.

Cumhuriyet'in İlk Yılları

1924 yılında hükümet, 1917 yılında kurulan 'Asar-ı Atika Encümeni Daimisi'nin tüzüğünü, 'İstanbul'da Müteşekkil Muhafazai Asar-ı Atika Encümeninin (MAAE) Teşkilat ve Vazifelerine Dair Talimatname' olarak değiştirip yeniden onaylamıştır (Güleklî, 1948, 65-67) (10). Bu süreçte, Encümenin ilk üyelerinin bir bölümünün (Halil Edhem Bey, Celal Esad Bey, Mimar Kemalettin Bey vd.) Cumhuriyet döneminde de görevine devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu tüzüğe göre encümenin temel görevi (m.2), İstanbul'da ve İstanbul İli içerisinde bulunan eski eserler ve anıtların belgelenmesi ve bu yapılarla ilgili yayınların hazırlanmasıdır. Bunun yanı sıra, AAN'nin 5. maddesinde tanımlanan eski eserlerin, onarımı, taşınması ve yıkılması konularında gerek kamu görevlileri, gerekse halk Encümen'e başvuracak ve karar alacaktır (m.3). MAAE'nin yeni kadrosunda, bir Bakan, dört üye, bir yazman ve 'Asar-ı Atika Müzeleri Mimarı' bulunmaktadır.

Üyelerin tarih, eski eser, güzel sanatlar, mimarlık ve eski yapılar konusunda bilgili olması gerekmektedir. Encümen üyeliği geçici değildir ve ancak üyelerin istifası yolu ile boşalır. Encümen, AAN ve MAN'ndeki hükümleri uygulayabileceği gibi kendi incelemeleri sonucunda yeni kurallar da koyabilecektir. Daha sonra 'Eski Eserleri Koruma Encümeni' (EEKE) olarak anılacak olan MAAE, Türkiye'de korumayı denetleyen ve karar organı olarak görev yapan ilk kurumdur. Görevi, İstanbul İli ve kentle sınırlı olsa da, üyelerde aranan nitelikler, üyelerin seçim yöntemi, ömür boyu üyelik ve yeni kurallar koyması gibi hususlar, 1951 yılında kurulacak Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nu anımsatmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yıllarında onarımlar giderek hız ve etkisini yitirmekteydi. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesinin çok yoğun, yıpratıcı ve birbiri ardına gelen savaşlar olduğu söylenebilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da onarım etkinliklerinin yeterli düzeyde olduğu söylenemez. 1922 yılında 'Şer'iye ve Evkaf Nezareti' tarafından başlatılan onarımlar, onun, 3.3.1924'de 'Şer'iye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletleri'nin İlgasına Dair Kanun' ile kaldırılmasından sonra yine aynı yasanın yedinci maddesine göre oluşturulan 'Evkaf Umum Müdürlüğü' (EUM)'nce sürdürülmüştür. Bu onarımlarda, 1922-1932 yılları arasında 2 115 660.- TL harcanarak, 3 788 hayrat eser onarılmıştır (Vakıflar, 1933, 29, Ek-3). Ancak bu yapıların çok azının belli bir değer taşıyan anıtsal yapılar olduğu bilinmektedir.

Bu süreçte ilk onarılan yapı Ayasofya'dır ve Mimar Kemalettin Bey tarafından ele alınmıştır. Bu yapıyı, İstanbul Sultanahmet ve Beylerbeyi Camileri, Edirne Selimiye ve Üçşerefeli Camileri, Elmalı Ömer Paşa Camisi, Manisa Muradiye Camisi ve Konya Mevlana Türbesi izlemiştir (Öztürk, 1995, 202). Uygulamanın yeterli düzeyde olmamasına karşın, dönemin ikinci yarısında, teknik kadrolara önem verildiği görülür. 1928 yılı bütçe kanunu ekinde yer alan kadro cetvellerinde, merkezde sekiz, İstanbul'da ise dört teknik elemanın çalışması ve bu kişilere dolgun ek ödemeler yapılması öngörülmüştür (11).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, saraylarla ilgili bazı önlemler de alınmaktadır. Halifelik kaldırılmasından sonra, TBMM'nin yönetim ve denetimine bırakılan sarayların, kasırların ve saraylardaki çeşitli eşyaların korunması için İstanbul Valisinin Başkanlığında Mart 1924'de bir kurul oluşturulmuştur (Ogan, 1947, 90) (12). Bu kurulun yaptığı ön hazırlıklardan sonra Topkapı Sarayı'nın müzeye dönüştürülmesine ilişkin olarak 5 Mart 1924 tarihinde Maarif Vekili İsmail Safa tarafından hazırlanan gerekçeli kararname, Vasıf Çınar döneminde, 5.4.1924 tarihinde Bakanlar Kurulunda kabul edilmiş ve Atatürk tarafından onaylanmıştır.

11. Bu husus, 1980'li yıllara kadar bu niteliğini korumuş, ancak 1990 yılında taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve geliştirilmesi ile ilgili hizmetlerin bir bölümü, Kültür Bakanlığı bünyesinde kurulan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'ne verilerek müzeler örgütünden bağımsız bir örgütlenmeye gidilmiştir.

12. Komisyon'un üyeleri şu kişilerdir:

Halil Edhem Bey, Müzeler Müdürü; Muhiddin Bey, Emniyet-i Umumiye Müdürü; Hamit Bey, Beyoğlu Belediyesi Müdürü; Sadeddin Bey, İstanbul Polis Müdürü; Reşid Bey, İstanbul Defterdarı.

Bu durumda, Topkapı Sarayı, yeni bir işlev verilen ilk anıtsal yapı olmaktadır. Tüm türbe, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karşın, Konya Mevlana Dergah ve Türbesi'nin Atatürk'ün buyruğu ile kapatılmaması ve 6.4.1926 tarihli bir kararname ile 'Asar-ı Atika Müzesi'ne dönüştürülmesi, yeni işlev alan yapılara diğer bir örnek olarak gösterilebilir.

Eski Eserlerin Yasalarla Değişik Kurumlara Bırakılması

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, çeşitli yasal düzenlemelerle eski eserlerin iyeliği ile bakımı ve onarımı sorumlulukları, değişik kurumlara dağıtılmıştır. Çeşitli kaynaklarda (AKK, 1931; AKK, 1935; Arık, 1953, 7; Öztürk, 1995) bir sorun olarak değinilen bu dağıtımın ana hatları şu şekilde özetlenebilir:

- Halifeliğin kaldırılmasını öngören, 3.3.1924 tarih ve 431 sayılı 'Hilafetin İlgasına (kaldırılmasına) ve Hanedan-ı Osmaniye'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki (Ülkesi) Haricine Çıkarılmasına Müteallik (ilişkin) Kanun'un dokuzuncu maddesi uyarınca, saraylar, kasırlar ve bunlarla ilgili tüm taşınmaz ve değer içeren taşınır eserler milletin olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi de millet adına görev yapan bir kurum olduğu için, bu yapılar Meclis'in yönetimine bırakılmıştır.
- 3.3.1924 tarih ve 430 sayılı 'Tevhid-i Tedrisat (Eğitimin Bütünleştirilmesi) Kanunu', tüm medrese ve arsalarının Maarif Vekaleti'ne, mekteplerin ve arsalarının Özel İdare'lere devredilmesini öngörmüştür. Maarif Vekaleti, ayrıca, mescit arsa ve enkazları ile, cami ve mescid avlularındaki medreselerin de kendi Bakanlığı'nca satılmasını istemiştir. Buna göre, illerde Vali başkanlığında, Maarif Müdürü, Evkaf Müdürü, Hükümet Tabipleri ve Başmühendislerden oluşacak bir komisyon, yerel tesbitler yapacak, bunun sonucunda 'tarihi ve bedii kıymeti olmayan' yapılar satılarak yeni okullar yaptırılacaktır. Konuya EUM'nün itiraz üzerine, durum Başvekalet'e iletilmiş, Başvekalet, 1.9.1925 gün ve 6/4115 sayılı bir yönergeyle, 'tarihi ve bedii kıymeti' yetkili makamlarca saptanacaklar dışında kalan yapıların Maarif Vekaleti ve Özel İdare'lere devredilmesini, kullanılabilen durumda olanların onarılarak kullanılmasını, hiçbir şekilde kullanılamayacak yapıların da satılmasını öngörmüştür. Ancak, bu yapılara, cami avlularında bulunan medrese ve tekkeler dahil edilmemiştir (Öztürk, 1995, 384). Öztürk (1995, 387-390) bu yasa ve yönergeler doğrultusunda, çeşitli kent ve kasabalarda başlatılan işlemler incelendiğinde, Valilerin sanılandan daha hızlı olarak uygulamaya başladığını, kimi hallerde yasa ve yönerge hükümlerine aykırı olarak, medreselerin ve mekteplerin satılmaya başlandığını belirtmektedir.
- Tekke, zaviye ve türbeler, 1925 yılında çıkartılan 677 sayılı 'Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine (Kapatılmasına) ve Türbedarlıklar ile bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair' yasayla kapatılmıştır. Ancak, yasada, bu yapıları hangi kurumun gözeteyeğine ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin uygulama esaslarını belirlemek amacıyla çıkartılan 2.9.1925 gün ve 2413 sayılı Bakanlar Kurulu kararında ise (m. 4), bunlardan okul olarak kullanımı uygun görülmeyenlerin EUM tarafından satılması ve elde edilecek gelirle yeni okullar inşa edilmesi öngörülmüştür. Aynı karara göre, özgün işlevi cami ve mescit olanlar yine özgün işlevleriyle kullanılacaktır. Kullanımla ilgili karar il ve ilçelerde içinde Vakıf müdür ve memurlarının da yer alacağı, ilgili memurlardan oluşan bir kurulca verilecektir (Öztürk, 1995, 407).
- Yine aynı yasa ve Bakanlar Kurulu kararıyla, türbeler kapatılmış, bunlardan değerli olanların yönetim ve korunmasının Maarif Vekaletine bırakılması öngörülmüştür (m. 5) (13). Kararnamede açık bir hüküm bulunmamakla

13. Türbeler, ancak, 1.3.1950 tarih ve 677 sayılı yasayla yeniden açılmışlardır. Bunun için, bu yapıların ya Türk büyüklerine ait olmaları ya da büyük sanat değeri bulunmaları gerekmektedir.

beraber, korunmasına gerek görülmeden türbelerin satıldığı anlaşılmaktadır (Öztürk, 1995, 412).

- Nitelikleri ve işlevleri nedeniyle, yönetim karmaşasından en az etkileneceği düşünülen camiler için de değişik dönemlerde çeşitli yasal düzenlemeler yapılmış, bunun da ötesinde bir bölüm cami yine çeşitli nedenlerle satılmıştır. Camiler ilk kez, 'Şer'îye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin Kaldırılmasına İlişkin' 3.3.1924 tarih ve 429 sayılı yasaya göre, yine bu yasa ile kurulan Diyanet İşleri Bakanlığına bağlanmış, yedi yıl sonra ise, EUM'nün 1931 yılı bütçe yasasının 6. maddesine göre yeniden bu kuruluşun yönetimine bırakılmıştır.
- Belediyeler, 28.4.1926 tarih ve 831 sayılı kanun gereği, anıt sayılan sebil, çeşme ve şadırvanların da sularıyla beraber sahibi olmuştur.
- 2.6.1929 tarih ve 1525 sayılı 'Şose ve Köprüler Kanunu', ana yollar üzerindeki eski köprülerin bakım ve onarımı yetkisini 'Nafia Vekaleti'ne bırakmaktadır (m. 1).
- 14.6.1930 tarih ve 1580 sayılı 'Belediyeler Kanunu'nun 159. maddesi uyarınca, yıkılmış kale ve kulelerin yıkıntı ve arsaları, varsa gelirleriyle birlikte belediyelere devredilmiştir.
- EUM 1926 yılı bütçe kanununa konan bir madde ile vakıf mezarlıkları belediyelere devredilmiştir. 3.4.1930 tarih ve 1580 sayılı Belediyeler Yasası ve Bakanlar Kurulu'nun 'Mezarlıklar Hakkındaki Nizamname'nin Mer'iyete Vaz'ına (Yürürlüğe Girmesine) Dair 11410 Sayılı Kararnamesi' ile 1.7.1931'de yürürlüğe giren 'Mezarlıklar Nizamnamesi'ne göre, vakıfa ait tapulu ve tapusuz umumi mezarlıklarla, metruk ve sahihsiz mezarlıklar Belediyelere devredilmiştir (m. 1.). Ancak, bu mezarlıklardan tarihi değeri olanlar için Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi hükümlerinin geçerli olduğu belirtilmektedir (m. 6).

Çeşitli eserlerin değişik kurumlara bırakılması, bir dizi olumsuz sonucu da beraberinde getirmiştir. Örneğin, eski eserler ve koruma konusunda uzmanlıkları bulunmayan yerel kurulların, bir medresenin 'tarihi ve bedii kıymeti' olup olmadığı konusunda alacağı bir kararın doğruluğu her zaman bir tartışma konusudur. Çünkü, olumsuz alınan bir karar, o yapının satılmasına ve çok büyük bir olasılıkla yıkılmasına neden olacaktır. Bunun yanısıra, genç Cumhuriyetin 'imar' edilmesi çabasına hızla giren yerel yöneticilerin, 'tarihi ve bedii değerler' konusunda çok duyarlı ve titiz olmayacakları da düşünülebilir.

Satılmayan değerli eserlerin onarım uygulamalarında da zorluklar başgöstermiştir. Birkaç kuruluşun yönetiminde bulunan külliyelerde, onarım keşfinin hazırlanması için, ilgili kuruluşlardan oluşması gereken kurullar toplanamamıştır. Bu kurulların kurulduğu yerlerde, caminin onarım ödeneğinin Vakıflar Umum Müdürlüğü, medrese, kütüphane ve türbenin onarım ödeneğinin Maarif Vekaleti, okulun onarım ödeneğinin İl Özel İdaresi'nden istenmesi, her kuruluşun uzmanlık alanlarının ve hizmet önceliklerinin ayrı olması nedeniyle sorun yaratmıştır (Öztürk, 1995, 417).

Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün 1940 yılı bütçesinin TBMM'de yapılan tartışmalarından da anlaşıldığı gibi (Öztürk, 1995, 417-418), örneğin bir külliye içinde yer alan kültür varlıklarının ayrı kuruluşların sorumluluğuna bırakılmasının neden olduğu sorunlar, bu uygulamanın yanlış olduğunu göstermektedir (14).

14. Özgününde vakıf olan, tarihi ve mimari değere sahip eski eserlerin tekrar Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devri, 10.9.1957 gün ve 7044 sayılı yasayla gerçekleşmiştir.

Hükümet Programlarında Eski Eser ve Koruma

Koruma konusunun hükümetlerin programlarında nasıl yer aldığı incelendiğinde, Büyük Millet Meclisi Hükümetleri dışındaki diğer hükümetlerin konuya hiç değinmedikleri görülecektir (Öztürk, 1968). Konuya ilk kez, 3.5.1336 (1920) de kurulan BMM hükümeti programında 'ruhu milliyi nemalandırarak asar-ı atikai milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek' şeklinde değinilmiş, ikinci kez ise, 14.8.1339 (1923) de kurulan hükümet programında 'Maarif Vekaleti'ndeki Hars Müdüriyeti tevsi ve ikmal olunarak...münasip mevkilerde müzeler teşkil olunacak, milli asarın cem ve telifine çalışılacaktır' (Öztürk, 1968, 41) sözcükleri yer almıştır. 1923-1950 arasında görev yapan hükümetlerin bir bölümü, Meclis'e program sunmamış, kimi Hükümet programları ise çok kısa tutulmuştur. Buna karşın, koruma ve müzecilik konusunun çok ayrıntılı programlarda bile yer almadığı izlenmektedir.

Parasal Kaynaklar

Cumhuriyetin eski eser ve müzecilikle ilgili ilk on yıllık bütçesini üç döneme ayırarak incelemek gerekmektedir. İlk dönem olan 1920-1923 yılları arasındaki bütçeler, hiçbir ayrıntı içermezler (Çizelge 1). Konuyla ilgili ödenekler, Maarif Vekaleti bütçesinde 'Türk Harsı ve Müzeleri Maaşat', Evkaf İdaresi bütçesinde ise 'Akarat İnşaat ve Tamirat' olarak geçer. 'Türk Hars Mesarifi' bölümüne ise hiçbir ödenek konmamıştır. 1922 yılı bütçesi ise, TBMM'nin 28 Şubat 1338 (1922) gün ve 238 sayılı kararıyla 1336 (1920) yılı bütçesinin aynısı olarak kabul edilmiştir. 1923 yılı bütçesinde ise, gerek Maarif, gerekse Evkaf bütçesinde hiçbir ayrıntıya rastlanmadığından, eski eser ve müzelere ne kadar ödenek ayrıldığı bilinmemektedir. Bu durumda, ilk dört yılda yalnızca Evkaf Dairesi'nce ayrılabilen ödeneklerin kullanıldığı, Hars Müdürlüğü'nün ise, çalışanların ücretlerinin ödenmesi dışında bir etkinlik gösteremediği anlaşılmaktadır.

İkinci dönem, 1924-1925 yıllarını kapsar. 1924 yılında, Cumhuriyetin, konuyla ilgili ilk en kapsamlı bütçesi oluşturulmuştur. Bu yıl, Maarif Vekaleti bütçesinde, 'İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri Maaşları', 'Topkapı Müzesi Maaşları', İstanbul Müzeleri Giderleri' ve 'Türk Hars Giderleri', Evkaf Umum Müdürlüğü bütçesinde ise, 'Akarat İnşaat ve Tamirat' bölümlerinde ödenek vardır. 1924 yılı bütçesinin bir diğer özelliği, daha sonraki yıllarda görülmeyen ve 'Abidat-ı Diniyenin Tamir ve İhyası ve Dördüncü Vakıf Hanın İnşaatı' ile 'Fevkalade İmarat ve İnşaat' adı altında yer alan iki ödeneğin bulunmasıdır. Bunlara ek olarak, 1925 yılı bütçesinde 'Hayrat Onarımları' için de bir ödenek konmuştur.

İlk on yılın üçüncü ve son dönemi 1926-1930 yılları bütçelerini içerir. Bu bütçelerde, Maarif Vekaleti ödeneklerinin alt bölümlere ayrılmasından vazgeçilmiş, tüm ödenek, daha sonraki yıllarda da devam eden 'Müzeler Masrafları' adı altında verilmiştir. 1928-1929 yıllarında yer alan 'Asar-ı Atika Tetkik Masrafları'nın ise ne amaçla konduğu bilinmemektedir. Buna karşın, Evkaf Umum Müdürlüğü bütçesinin çeşitliliği devam etmekte olup, bu bütçeye 1928-1930 yıllarında 'Kudretsiz Hayratın İmar ve İhyasına Katkı' adıyla yeni bir ödenek dahi ilave edilmiştir.

1924-25 yıllarında, koruma ve müzeciliğe ayrılan ödenek, Maarif Vekaleti bütçesinin ortalama % 1.2'si ve genel bütçenin % 0.05 (onbinde beşi) düzeyindeyken, daha sonraki yıllarda, Vekalet bütçesinin %0.7 (binde yedi) ve genel bütçenin % 0.025 (onbinde ikibuçuk) düzeyine inmiştir. 'Evkaf Umum

Çizelge 1. 1920-1930 Yıllarında, Genel ve Katma Bütçeli Kurumların Korumaya Ayırdığı Kaynaklar (kaynak: Bütçe Kanunları)

C1. İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri Maaşları
C2. Topkapı Müzesi Maaşları
C3. İstanbul Müzeleri Masrafları
C4. Topkapı Müzesi Masrafları
C5. Türk Harsı Masrafları
C6. Türk Harsı ve Müzeleri Maaşları
C7. Asar-ı Atika Tetkik Masrafları
C8. Etnoğrafya Müzesi Maaşları ve Masrafları
G2. Merkezdeki Mimar ve Mühendislerin İhtisas Ücreti
G3. Kudretsiz Hayratın İmar ve İhyasına Katkı

(1) İstanbul Arkeoloji ve Topkapı Müzesi dışındaki müze müdür ve memurlarının maaşı Bakanlık Bütçesi içindedir.
(2) Bu rakam 'Kuruş' olarak verilmiştir.
(3) Mayıs 1336 (1920)-Teşrinievvel (Ekim) 1336 (1920) arası için 30 milyonluk geçici bütçe yapılmıştır ancak ayrıntıları yoktur.
(4) Buna 'Hayrat İnşaatı' da dahildir.
(5) Bu yıla kadar 'Akarat İnşaat ve Tamirâtı' olarak geçer.
(6) TBMM'nin 28 Şubat 1338 (1922) gün ve 238 sayılı kararıyla, 1336 (1920) yılı bütçe rakamları bu yıl için de geçerli sayılmıştır.

(7) Bu rakam, 45 milyonluk ikinci altı aylık bütçe içindeki paydır.
(8) 1924 yılı bütçesinde iki ödenek daha görülmektedir:
- Abidat-ı Diniyenin tamir ve ihyası ve dördüncü Vakıf Han'ın ikmal inşaatı karşılığı 150 000 TL
- Fevkalade imaret ve inşaat karşılığı 450 000 TL
(9) Üçer aylık avanslar verilerek yürütülmüş olması nedeniyle hiçbir ayrıntı içermemektedir.

1920-1930 YILLARINDA, GENEL VE KATMA BÜTÇELİ KURUMLARIN KORUMAYA AYIRDIĞI KAYNAKLAR

KURUM	YILLAR										
	1336/1920(3)	1337/1921(2)	1338/1922	1339/1923	1340/1924 (8)	1341/1925	1926	1927	1928	1929	1930
Maarif Vekaleti	577.061	390.412	1.136.064	2.033.566 (7)	6.877.826	7.742.508 (1)	7.478.106	6.188.930	6.615.804	8.163.325	7.728.412
C							45.000	45.000	50.000	55.000	51.332
C1					19.848	28.656					
C2					18.102	19.686					
C3					15.000	14.250					
C4						4.750					
C5					10.000	39.000					
C6	1.000	27.363									
C7									3.000	1.000	
C8	0										
Vakıflar U. Md.	511.148	497.079	(6)	1.959.414	2.665.106	2.510.106	3.185.500	3.331.218	3.489.000	3.846.149	3.118.906
F	209.647 (5)	(8)			170.000(5)	350.000(5)	600.000(5)	600.000(5)	600.000(5)	550.000	385.000
G						35.000(4)	400.000(4)	400.000(4)	300.000(4)	300.000	115.000
G2							18.000				
G3								35.000	43.000	45.000	20.000
Genel Bütçe	63.016.354	5.712.883.396	74.957.848	112.673.570	140.433.369	183.932.767	190.103.544	194.454.619	207.169.388	220.411.181	222.646.523

Müdürlüğü' ödeneklerinin, 'Maarif Vekaleti'ne oranla daha iyi olduğu görülmektedir. 1924-25 yılında Umum Müdürlük bütçesinin ortalama %10, genel bütçenin %0.15 (binde birbuçuk) düzeyinde olan onarım ve inşaat giderleri, 1926-29 yıllarında yükselerek, ortalama % 28 ve % 0.5 (binde 5) düzeyine çıkmış, son yıl ise, % 16 ve % 0.2 (binde 2)'ye inmiştir.

İKİNCİ ON YIL (1931-1940)

Kurumsallaşma Çabaları

Birçok kaynak, Atatürk'ün 19.2.1931 tarihinde Konya'daki gezisi sırasında Başvekil İsmet İnönü'ye gönderdiği bir telgrafı, koruma etkinliklerine büyük ivme kazandıran önemli bir belge olarak değerlendirir (Özgünel, 1986, 899; Önder, 1989, 1839; Önder, 1990, 16-17; Atasoy, 1466; Arık, 1953, 35). Arık bu müdahalenin nedenini şöyle yorumlamaktadır:

İstiklal harplerinin sonunda, memleket kurtulup haraplıkla savaş heryanda başlayınca, memleketi büyük bir imar faaliyeti kapladı ... Bu yeniden yapmanın ve yenileştirmenin bazan bir imar azgınlığına kadar gittiği, bütün tarihi anıtlar sevgisini de silip süpürdüğü görüldü ... bu programsızlıklara, Atatürk'ün şiddetli bir müdahalesi son verebildi.

Kasım 1930'da başladığı, üç aydan fazla süren ve birçok ili kapsayan gezisi sırasında, Konya'daki anıtları gezen Atatürk, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik Bıyıklıoğlu ve Afet İnan'ı Konya'ya çağırarak, onların da görüşlerini alarak aşağıdaki telgrafı hazırlamıştır:

Son tetkik seyahatimde, muhtelif yerlerdeki müzeleri, eski sanat ve medeniyet eserlerini de gözden geçirdim.

1. İstanbul'dan başka, Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya'da mevcut müzeleri gördüm. Bunlarda, şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler muhafaza olunmakta ve kısmen de ecnebi mütehassısların yardımı ile tasnif edilmektedir. Ancak, memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin, ileride tarafımızdan meydana çıkarılacak olanların ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap hale gelmiş olan abidelerin muhafazaları için müze müdürlüklerinde ve hafriyat illerinde kullanılmak üzere arkeoloji mütehassıslarına kat'i lüzum vardır. Bunun için, Maarifçe harice tahsile gönderilecek talebeden bir kısmının bu şubeye tahsisinin muvafık olacağı fikrindeyim.

2. Konya'da asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle büyük bir harabiyet içinde bulunmalarına rağmen, sekiz asır evvelki Türk medeniyetinin hakiki şaheserleri kıymetli bazı mebanî vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Alaaddin Camii, Sahipata Medrese, Cami ve Türbesi, Sırçalı Mescid ve İnce Minare, derhal ve müstacelen tamire muhtaç bir haldedir. Bu tamirin gecikmesi, bu abidelerin kamilen inhirasını mucip olacağından, evvela asker işgalinde bulunanların tahliyesinin ve kaffesinin mütehassıs zevat nezaretiyle tamirinin temin buyrulmasını rica ederim.

Görüldüğü gibi telgraf iki değişik uygarlığın eserlerine ayrı ayrı değinmektedir. İlk paragraf, tümüyle arkeolojik değerlere ayrılmış, ikinci paragrafta ise Anadolu-Selçuklu uygarlığının eserlerine değinilmiştir. Ancak, her ikisinde de ortak olan nokta, koruma olgusunun uzmanlar eliyle yürütülmesi gerektiğinin vurgulanmış olmasıdır. Bu telgrafın hemen ardından, 14.1931 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, Başbakanlık Yönetkeri (Müsteşar) başkanlığında, İçişleri Bakanlığı Yönetkeri, Vakıflar Umum Müdürü, Antikiteler ve Müzeler Müdürü

15. Komisyonca belirlenen bu hususları, Komisyon üyesi ve Antikitelev ve Müzeler Müdürü H. Z. Koşay bazı önerilerle pekiştirmek istemiştir (Koşay, 1932, 29):

- Onarılabacak yapılar sadece bizim için değil, tüm insanlık için bir değer olduğundan, kaynak bulmak için gerekirse uluslararası kuruluşlara başvurulmalıdır. Vakıflar İdaresi, onarım gerektiren anıtlarla meşgul olduğu için, bu hususla Maarif Vekaleti ilgilenmelidir,

- Vakfın koşulları yerine getirilmelidir, - Anıtların onarımı için sabit bir gelire gereksinim vardır.

- Anıtların rölevelerinin hazırlanması, onarımdan ayırlamaz. Yok olan bir eser ancak bu şekilde yeniden yapılabilir.

16. 28.6.1933 gün ve 14640 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kurulan bu komisyonun ilk üyeleri şu kişilerdir:

Profesör M. F. Miltner, Viyana Arkeoloji Enstitüsü Genel Yazmanı; Mimar Sedat Çetintaş; Mimar Macit Kural, İstanbul Müzeleri mimarı; Selahattin Kandemir, Tescil Uzmanı; Schüler, Fotoğraf Uzmanı, Chicago Üniversitesi.

ile, Etnoğrafya Müzesi Müdürü'nden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon, öncelikle şu iki temel saptamayı yapmıştır (AKK, 1935):

1. Anıtların bakım ve onarımları, çeşitli yasal düzenlemelerle değişik kurumlara bırakılmıştır. Bu kuruluşların yeteri kadar ödeneği bulunmamakta, olsa bile bilimsel onarım yapamamakta, bu nedenle anıtlar ihmal edilmektedir.
2. Belediyeler ve Özel İdareler, anıtların değeri ve korunmasının önemine ilişkin yeterli bilgiye sahip olmadıkları için, yol açmak, eski eserin arsasını satmak gibi nedenlerle bunları yıkmak istemektedir.

Komisyon bu hususların iyileştirilmesi için bazı öneriler geliştirmiştir:

- Anıtların korunması merkezden yönetilmelidir. Bunun için iki organa gereksinim vardır. Kurulması öngörülen 'Abideleri Muhafaza Heyeti', onarım programlarını hazırlamalı, halen mevcut olan Müzeler Müdürlüğü ise uygulamayı gerçekleştirmelidir.
- Anıtlar tescil olmalıdır.
- Eski Eserlerin korunması için yeterli parasal kaynaklara gereksinim vardır. Bu amaçla, her yıl, Vakıflar Umum Müdürlüğü bütçesine 200.000.-TL, genel bütçeye ise 100.000.- TL ödenek konmalıdır. Bunun yanı sıra, İl Özel İdare bütçelerinin %0.5'inin anıtların korunması için kullanılması uygun olacaktır.
- Vakıflar Umum Müdürlüğü, tarihi değeri olan yapıların korunmasını en önemli görev saymalı, bu konuya yeterli kaynak ayırmadığı sürece, diğer hizmetleri için harcama yapmamalıdır.
- Milli Savunma Bakanlığı'na kullanılan eski eserler boşaltılmalıdır.
- Kültür Bakanlığı, anıtların değerlerini ve korunmalarının yararlarını her sınıftan insana anlatmak için yayınlar oluşturmalıdır (15).

Komisyonun bu raporu üzerine, Maarif Vekili tarafından, uygulamaya yönelik olarak aşağıda ayrıntıları verilen bir iş programı hazırlanmıştır:

1. Kültür Bakanlığı, 1933 yılı bütçesine 50 000 TL ödenek konması ve bu ödeneğin aşağıdaki hizmetlere ayrılması kararlaştırılmıştır:

- Abidelerin onarımı ve tanzimleri
- Abidelerin tescil edilmeleri
- Abidelerin rölöve, stampa, mulaj ve fotoğraflarının hazırlanması
- Bilimsel yayınlar yapılması
- Abidelerin ziyareti için turist kuruluşlarıyla ortak çalışma yapılması,
- Yabancı uzmanların onarım amacıyla yapacakları gezilerin giderleri

2. Türkiye eski eserler örgütü bakımından, merkezleri Ankara, İstanbul, İzmir ve Elazığ olmak üzere dört bölgeye ayrılmıştır. Her bölgede bir arkeolog, iki mimar, bir ressam ve bir fotoğrafçıdan oluşan bilimsel ve teknik bir komisyonun bulunması, bu komisyonun yerel müzelerle ortak görev yapması öngörülmektedir.

3. 'Anıtlar Koruma Komisyonu' (AKK) kurulmuştur (16). AKK'nun 1933 yılında başladığı çalışmalar, Cumhuriyet'in ilk büyük programlı etkinliğidir. Bu komisyonun görevleri, İstanbul'da çalışan ve köken itibarıyla bir Osmanlı kurumu olan 'Eski Eserleri Koruma Encümeni' ile benzerlik göstermekte, ancak AAK tüm ülke ölçeğinde görev yapmaktadır. AAK, kendisini oluşturan üst komisyonun belirlediği görevler ışığında bir program hazırlamıştır. Bu program yasal düzenlemeler, rölöve, onarım, belgeleme ve yayın olarak beş bölüme ayrılabilir.

4. Ülkenin arkeolojik haritalarının yapılması için, üniversite ya da yerel eğitim kurumlarında görev yapan coğrafya uzmanlarından yararlanılması kararlaştırılmıştır.

17. Bu genelgede, şu hususlara yer verilmiştir:

- Taşınmaz eski eserler için oluşturulan her fişte, bir anıta ilgili bilgiler yer alacak ve bu fişler beş ay içerisinde doldurularak Bakanlığa gönderilecektir.

- Fişlerde şu bilgiler yer alacaktır:

Anıtın bilinen adı / Anıtın yeri / Üzerindeki kitabenin ya da vakfın örneği / Krokisi, plan ve fotoğrafları / Genel tanımı (Biçimi, ölçüleri, malzeme ve yapım tekniği, süslemeleri) / Yapının tarihiyle ilgili bilgi.

- Belgeleme için, müze müdür ve memurları, tarih öğretmenleri, ilk öğretim müfettişleri ve varsa 'Asar-ı Atika Muhipleri' demeklerinin üyelerinden yararlanılacaktır.

Görüldüğü gibi, Maarif Vekili tarafından önerilen ve Kültür Bakanlığı'nın bütçe olanakları kullanılarak gerçekleştirilmek istenen bu hizmetler oldukça kapsamlıdır. Özellikle tek yapı ölçeğinde gerçekleştirilmesi öngörülen hizmetlerin, belgeleme, onarım, düzenleme ve yayın sürecini içermesi çağdaş bir yaklaşımın göstergesidir. Bunun yanı sıra, kültür varlıklarının tanıtımının da ilk kez düşünüldüğü ve bu tanıtımın en önemli aracının turizm olarak görüldüğü de ilgi çekici bir husustur. Arık (1953, 35), bu komisyonun, anıtların restorasyonu konusunda benimsediği yöntemi 'tahkim etmek, muhafaza etmek, anıtların hüviyetini bozmadan onlara yaşama imkanı vermek, bu hususta, bugünkü tekniğin kudret ve terakkisiyle eski ve aslına uygun malzemeyi birleştirmek' sözcükleriyle tanımlamaktadır. Maarif Vekaleti bu temel girişimlerin yanı sıra 19.12.1931 tarihinde tüm Valiliklere bir de genelge yayımlayarak tarihi abideleri kurtaracak ivedi önlemlerin alınmasını, müzelerin gelişmesinin teminini ve 'toprak üstünde sürünen asar-ı atika için' İl Özel İdare ve Belediye bütçelerine ödenek konmasını istemiştir (Arık, 1947, 50).

Çeşitli Etkinlikler

Koruma'da İlk Adım, Korunacak Değerlerin Belgelenmesi:

Ülkenin, taşınır ya da taşınmaz kültür varlıklarının sayı ve niteliğine ilişkin bilgilerin oluşturulması, Osmanlı İmparatorluğu'ndan itibaren hemen her yönetimin şuraları arasında yer almıştır. Osman Hamdi Bey ve sonrasında, taşınır eserleri içeren müze katalogları oluşturmayı amaçlayan belgeleme çalışmaları, Cumhuriyet'ten sonra taşınmaz kültür varlıklarını da kapsamaya başlamıştır. Anıtların envanterlerinin hazırlanmasının, 1930'lu yılların ilk kapsamlı ve örgütlü etkinliği olduğu söylenebilir. Bu konuda, ilk kez 1922 tarihinde Hars Dairesi tarafından bir genelge gönderilmiş, 24.7.1931 tarihinde ise Maarif Vekaleti tarafından İl Maarif Müdürlüklerinden aşağıda ayrıntısı verilen 8555 sayılı genelge hükümlerinin yerine getirilmesi istenmiştir (17).

Bu girişimler sonucu, 1933 yılında, 3500 anıtın fişinin hazırlandığı görülmektedir. Yine aynı yıl, Maarif Vekaleti, büyük bir olasılıkla bu bilgilere dayanarak, 'Acilen Tamiri İktiza Eden (gereken) Tarihi Binalar Listesi'ni yayınlamıştır (Tarihi Abidelerimiz, 1933, 12-18). 95 il ve ilçede, 250'den fazla anıtsal yapı içeren bu liste, ancak kapsamlı bir bilgilenmenin ürünü olabilir. Listenin sonunda yer alan bir nottan, bu listenin onarılabilecek yapıların bir bölümünü içerdiği anlaşılmaktadır. Listedeki edindiğimiz bir başka önemli bilgi, kurumların onarım sorumluluğunu üstlendikleri yapı türleri ile ilgilidir. Buna göre, 1930'lu yılların başında, Evkaf İdaresi, sadece içinde ibadet edilen camilerin onarımından sorumlu olup, diğer tüm anıtsal yapıların onarımı ile Maarif Vekaleti görevlendirilmiştir.

Liste ve fişlerin hazırlanmasının yanı sıra, anıtların çizimsel belgelenmesine de önem verildiği görülmektedir. AKK, kültür varlıklarının çizimsel olarak belgelenmelerinin önemini ve bu hizmetin ivedilikle yürütülmesinin nedenlerini aşağıda sıralanan hususlarla açıklamaktadır:

- Mimarlık tarihimizin en ayrıntılı biçimde saptanması, gelişim sürecinin tanımlanması ve süsleme sanatlarının özelliklerinin ortaya çıkartılması,
- Cumhuriyet mimarlığının oluşumunda, gençler için sağlıklı belgeler oluşturulması,
- Abidelerin değerli ve değersizlerinin ayrıştırılmasına yönelik bir sınıflama yapılması,
- Birçok anıtta, son yüzyıllarda yapılmış yanlış onarımların belirlenerek, doğru restorasyon projelerinin elde edilmesi,

18. Bu yapıt tek kopyadır ve Yusuf Akyurt'un kendisi tarafından ve el yazısıyla hazırlanmış olduğu metinleri ve çizimleri içermektedir. İçerdiği bilgilerin yanı sıra, eserin sayfa düzenlerinde görülen üst düzey işçilik de hayranlık uyandırmaktadır. Halen, Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'nde bulunan altı ciltlik bu yapıtın kalitesi ve niteliği tıpkı-basımının yayınlanmasını gerektirmektedir. Ancak, ilgili Genel Müdür-lüğün, bu yapıtı, bilim dünyasının kullanımına hangi gerekçeyle dayanarak sunmadığı da anlaşılmamaktadır.

- Bir rölöve müzesi kurulması,
- Türk sanatının yayın yoluyla tüm dünyaya tanıtılması.

Abidelerin değerli ve değersiz olarak ayrılmasını amaçlayan madde dışında, diğer hedefler bugün de geçerliğini korumaktadır. Geçmişten günümüze kalan kültür varlıklarının çağdaş mimarinin oluşmasında birer belge olarak kullanılması ise bir sentez arayışı olarak yorumlanabilir. Bu ilkeler doğrultusunda ilk kez, Sedat Çetintaş, 1933 yılından başlayarak Bursa ve Edirne'de çalışmış, 49 levhadan oluşan rölöveler hazırlamıştır. Bu rölöveler, 1935 yılı Nisan ayında Ankara'da sergilenmiştir. Rölöve hizmetlerinin kurumsallaşması 1936 yılında gerçekleştirilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun 15.6.1936 gün ve 2/5326 sayılı kararıyla, Antikiteler ve Müzeler Umum Müdürlüğü'ne bağlı bir 'Rölöve Bürosu' kurulmuş ve Y. Mimar Sedat Çetintaş bu büroya şef olarak atanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Maarifi, 140). Merkezde yürütülen bu çalışmaların yanı sıra, diğer illerde de çeşitli belgeler oluşturulmuştur. Halil Edhem'in yönlendirmesiyle, Konya Müzesi Müdürü Yusuf Akyurt'un, 1930'lu yılların başında "Türk Asar-ı Atıkası Binalarına Ait Tarihi Mecmua" adı altında hazırladığı altı ciltlik yapıtı bu belgeler arasında önemli bir yere sahiptir. Bu yapıt Konya ve çevresindeki İslam Çağı eserlerini kapsamakta, yazılı, çizimsel ve fotografik bilgi ve belgeler içermektedir (18).

Yasal Düzenlemeler:

AKK'nın ilk ele aldığı konular arasında, yeni bir yasal düzenleme bulunmaktadır. "Tarihi Abidelerin Bakım ve Korunması Hakkında Kanun" olarak tanımlanan bu düzenleme, dönemin anlayışını yansıtmaya açısından önemli bir belgedir (Tarihi Abidelerimiz, 1933, 20-22). Yürürlüğe girmemiş olan bu yasanın gerekçeleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Geçmişe ait uygarlıkların belge ve anıları korunmuş olacaktır,
- Turizm ülkemizde de gelişecektir,
- Belediyelerin ve dolayısıyla tüm milletin bu etkinliğe katılmasının prestij ve eğitsel yönleri bulunmaktadır,
- Koruma bir uzmanlık işidir. Bu yasa ile uzman yetiştirmek olanağı doğacaktır,
- Belediyelerin ayıracağı para ile, 'abidelerin tescili, tasnifi, plan ve rölövelerinin alınması, abidelerin müstacel (ivedi) tamirleri, mühim olanların heyeti asli-yeleri üzerine tamirleri ve restore edilmeleri, tarihi abideler etrafının temizlenerek ziyaret edilebilecek bir hale getirilmesi' amaçlanmaktadır.

Anarım Hizmetleri:

Bu konuda AKK, onarılabilecek yapıları iki temel gruba ayırmış ve her grup için bir uzmana rapor hazırlatmıştır. Anadolu-Türk Sanatının ürünleri olan yapıları Macit Kural, arkeolojik alan ve yapıları ise, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü üyesi Miltner incelemiştir.

Mimar Macit Kural raporu, Kural'ın çeşitli illerde gerçekleştirdiği inceleme gezisi sonucu oluşturulmuştur ve 1933 yılında hazırlanan rapordan (yapı bazında) daha ayrıntılı bilgiler içermektedir. Kural bu gezisinde ağırlıklı olarak, Anadolu-Selçuklu sanatının yoğun olduğu Sivas, Amasya, Tokat, Niğde, Konya, Akşehir, Afyon, Iğın, Beyşehir ve Karaman gibi merkezleri gezmiş ve gezi sonuçlarını ayrıntılı bir raporda toplamıştır. Raporda ilk olarak, ilk yıl için ayrılan 100 000 TL ödeneğin, belirlenen öncelikli müdahalelerin yapılması için gereken harcamaların ancak ellide biri olduğu, bu nedenle uzun vadeli bir programın gerektiği vurgulanmış ve 'yüzlerce yıllık atalar yadigarlarını onararak ve asli değerleri korunarak yine bir ata yadigarı olarak yarına bırakmak' amacıyla ödeneklerin artırılması istenmiştir. Bunun yanı sıra, incelenen 53 yapı, plan, yapısal durum, tarihi ve süsleme değeri gibi ölçütler kullanılarak, onarım önceliklerine göre üç ana gruba ayrılmıştır (AKK, 1935, 27).

Buna göre ilk grupta 18, ikinci grupta 20 ve üçüncü grupta 15 yapı yer almaktadır. Burada, Kural, rölöve hizmetlerinin amaçları arasında sıralanan değerli/değersiz yapı ayrımı yerine onarım gerekliliğini ön plana çıkartan bir yaklaşım içinde görülmektedir. Raporda ayrıca onarılması gerekli yapılarla ilgili üç değişik ölçekte çalışmanın sonuçları verilmektedir.

Bunlardan ilki, Konya (İnceminare, Alaattin Türbesi, Karatay Medresesi), Erzurum (Çifteminareli Medrese), Afyon (İmaret Medresesi, İshaklı Kervansarayı), Amasya (Halifet Gazi Türbesi, Bimarhane) ve Beyşehir'de (Eşrefoğlu Camisi ve Türbesi) bulunan yapılarla ilgili keşif ve onarım raporlarını içermektedir (AKK, 1935, 22-24). On yapı için 103 257 TL talep eden Kural, bu ödeneklerin ilk ve ivedi müdahaleler için gerekli olduğunu, yapıların kapsamlı onarımları için çok daha fazla ödenek gerektiğini belirtmektedir. Raporun ikinci bölümünde, onarım keşifleri hazırlanmakta olan on kent ve kasabada yer alan 42 yapı yer almakta ve bu yapılar için 400 000 TL ödenek gerekebileceği belirtilmektedir. Raporun son bölümünde ise, ilk ve ikinci bölümlerde yer alan toplam 53 yapı, onarım önceliklerine göre üç dereceye ayrılmış bulunmaktadır. Kural, bu ayrımın ölçütlerini 'plan, bünye teşekkülü, mimari, tezyini ve tarihi kıymetler' olarak sıralamıştır (AKK, 1933, 27).

Korumanın en önemli ereklerinden birinin, geçmişten günümüze gelen bir mirası bizden sonraki nesillere iletmek olduğunu 1933 yılında vurgulayan ve böylece çok çağdaş bir amacı gündeme getiren Kural, sorunun çözümünü ise parasal kaynakların artırılması olarak göstermektedir. Oysa, o dönemdeki örgütlenme ile uzman elemana olan gereksinimin de en az parasal kaynak kadar önemli olduğu bilinmektedir. Mevcut kaynakları en etkin şekilde kullanmak üzere, onarım önceliklerinin belirlenmesi ise, doğru bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Hemen aynı hususları içeren bir diğer rapor Prof. Miltner tarafından arkeolojik alan ve yapılara ilişkin olarak hazırlanmıştır. Miltner bu raporunda, ivedilikle ele alınması gereken anıtların yanısıra, tarihsel anıtların onarımına ilişkin önceliklerin belirlenmesinde turizmin önemli rolü olduğunu vurgulayarak, Maarif Vekaleti'nin bu konudaki yaklaşımına uyan bir görüş geliştirmiştir. Miltner de, aynen Kural gibi, arkeolojik alan ve yapıları onarım gereksinmelerine göre üç gruba ayırmış, bu gruplamada parasal kaynakların da rol oynadığını ayrıca belirtmiştir (AKK, 1935, 20).

Yayın Etkinlikleri:

Bu konudaki ilk çabalar, daha çok anıtların tanıtımına yöneliktir. Bu bağlamda, Ankara Cami ve Mescitleri Albümü, Türkiye'nin eski eserlerini tanıtımaya yönelik 'Tarihi ve Bedii Türkiye Haritası' ve Boğazköy, Alishar, Kültepe, Gavurkale gibi örenyerlerine ilişkin rehberler hazırlanmaya başlanmış, Aizanoi ve İznik rehberleri 1934 yılında yayınlanmıştır.

Bilinçlenmeye Yönelik Çabalar:

Korumanın, geniş halk kitlelerinin ve yerel yöneticilerin katkı ve desteği olmadan gerçekleşemeyeceği bilinmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bu konu gündeme gelmiş ve çeşitli programlar geliştirilmiştir. Konuya ilk değinen Antikiteler ve Müzeler Müdürü H. Z. Koşay'dır. Koşay, halkın bilinçlendirilmesi için 'Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi)' örgütlenmesi içerisinde şunları önermektedir (1932, 24):

- Halkevlerinde konuyla ilgili birçok konferans verilmelidir. Bilim adamları tarafından verilecek bu bilgiler, Halkevleri'ndeki rehberler tarafından halka anlatılacaktır.

19. Bu saptamalar doğrultusunda önerilen programda şu hususlar yer almaktadır:

- Öğrenciler önce yakın tarihe ilişkin anıt ve eserlerle (Kurtuluş Savaşı'nın ve Türk Devriminin türlü evreleriyle ve Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiş hizmetlerle ilgili yerler ve belgeler) ilgilenmelidir.
- Okulların yapacağı gezilerde kazı alanları ve tarihi yapı kalıntıları gösterilmelidir.
- Her okulda, 'Türk Tarihi'ne ve Türk Devrimi'ne ilişkin belge ve eserlerden oluşan bir müze düzenlenecektir.
- Tarih öğretmenleri, öğrencilerine, buldukları kentten eski eserlerini belli bir programa bağlı olarak gezdirmelidir.
- Okullar yalnızca öğrencileri değil, tüm halkı bilgilendirmeyi amaçlayan programlar yapılmalıdır.

20. İkinci Meşrutiyet döneminde, bilimsel tarih incelemeleri gerçekleştirmek üzere, 'Tarih-i Osmani Encümeni' kurulmuştu. Bu kuruluşun adı, Cumhuriyet döneminde, 1923 yılında 'Türk Tarihi Tetkik Encümeni'ne çevrilmiştir. Bunun dışında, 'Türk Ocakları' bünyesinde de benzer çalışmalar yapılmaktadır. Türk Ocakları'nın 23.4.1930'da toplanan VI. Kurultayı'nda, bir 'Türk Tarih Kurulu' oluşturulması için yasa değişikliği yapılmıştır. Kurulun ilk üyeleri arasında, İstanbul Müzeleri eski müdürü Halil Edhem Eldem ve Antikiteler ve Müzeler Müdürü Hamit Zübeyr Koşay da bulunmaktaydı. Bu kurul, 'Türk Ocağı'nın kapanma kararı alınmasından kısa bir süre sonra 15.4.1931'de 'Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti' adıyla devam etmiştir (Turan, 1996, 92-93).

- Esnaf örgütleri ve gençlik dernekleri, rehberlerin yönetiminde eski eserlerin bulunduğu yerlere ve müzelere geziler düzenlemelidir,
- Arkeolojiyle ilgili eserler yayınlanmalıdır.

Koşay'ın, daha çok arkeolojik alan ve değerlerin tanınmasını öngören bu önerilerinin yanısıra, Maarif Vekaleti, 1930'lu yılların ortasında, 'Antikiteler ve Tarihi Eserlerden Derslerde Nasıl İstifade Edileceği Hakkında Andıç' başlıklı ve tüm okullarda uygulanması öngörülen çok kapsamlı bir program daha hazırlamıştır. Bakanlık, bu programı hazırlarken öncelikle şu saptamaları yapmıştır (Güleki, 1948, 85-88):

- Ülkede bulunan tüm tarihi eserler Türk ırkının yapıcılığı ve kültürünün belgeleridir,
- Ülkedeki eserlere Eti, Frigya, Lidya, Roma, Bizans, Osmanlı gibi ne isim verilirse verilsin, tümü Türk eseridir. İsimler dönemlerin ayrılmasına yarayabilir.
- Bu ata belgelerini tanımak ve korumak, Türk'ün görevidir.
- Ülkedeki tarihi eserleri ve 'Antikiteleri' korumak için en etkin önlem, ulusun tüm bireylerinde küçük yaştan başlayarak tarihi esere karşı ilgi uyandırmak ve bunun ulusal bir görev olduğunu anlatmaktır (19).

Bilinçlendirmenin okul çağlarında başlaması gerektiği, çok yerinde bir saptamadır. Okulları, halkın yaygın eğitimi için kullanmak da yerinde bir karardır. Ancak, uygulamaya yönelik birçok başka hususları da içeren bu andıçın daha çok Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren oluşturulan fikir ve gerçekleştirilen hizmetlerin tanıtılmasını öncelikli olarak görmesi ve bu süreçte eski eserleri bir araç olarak değerlendirmesi ise dönemin eğitim politikasının bir yönlendirmesi olarak görülebilir. Bu konu, 'Türk Tarih Tezi' ile de ilişkilendirilebilir. Türk tarihinin araştırılması için gerçekleştirilen çeşitli oluşumların son halkası olan 'Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti', 15.4.1931'de kurulduğunda, amaçları arasında Türk Tarihi'nin kaynaklarını araştırmak ve bu tarihi aydınlatmaya yarayacak belgeleri elde etmek önemli bir yer tutmaktaydı (Turan, 1996, 92) (20). Adı 1935 yılında 'Türk Tarih Kurumu' (TTK) olarak değiştirilen bu kurulun bünyesinde sürdürülen 'Tarih tezi' çalışmalarının amaçlarını, Turan (1996, 94) şu şekilde özetlemektedir:

- Tarih tezi, bağımsızlık savaşının kültür alanında devamı niteliğindedir ve Türk kimliğini ortaya çıkartmak istiyordu;
- Ulusal anlayışta bir tarih görüşünü egemen kılmak gözetiliyordu;
- Türklerin uygarlıktan yoksun bir toplum olduğu savlarına karşı, her alanda Türk uygarlığının aranması gerekiyordu;
- Anadolu üzerindeki tarihsel iddiaların asılsızlığı saptanmalıydı.

Bu amaçları gerçekleştirmek sürecinde kullanılabilecek en somut ve dolayısıyla eğitici malzeme taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarıdır. Bu nedenle, Cumhuriyet yönetimlerinin Türk kimliği ve Anadolu uygarlıkları / Türk ilişkileri konusunda eski eserleri kullanmak istemiş olmaları doğal karşılanmalıdır. Ancak, aynı yönetimlerin, bu fırsatı değerlendirmek için, koruma ve müzeciliğe yönelik olarak yeterli düzeyde parasal kaynak ayırmaları beklenirken, bunu yapmamaları bir çelişki olarak görülmektedir.

Eski eser olgusunun tanıtılması ve benimsetilmesi için çaba gösterilen bir diğer platform, Halkevleri'dir. Türk Ocakları'nın 10.4.1931'de kendi kendisini kapatmasıyla onun yerine kurulan Halkevleri, 'eğitim kurumlarının yanında, özellikle yetişkin eğitimi yoluyla, toplumun uluslaşmasına ve ulusal amaçlar doğrultusunda gelişmesine hizmet edecek, ama parti ve politika düşüncelerinden bağımsız kalması gereken kuruluşlar' (Ozankaya, 1995, 330) olarak tanımlanmışlardır.

19.2.1932'de Ankara'da eski Türk Ocağı binasında hizmete giren ilk Halkevi'nin açılışında konuşan Parti Genel Sekreteri Recep Peker, Halkevleri'nin aynı zamanda birer 'halk eğitim merkezi' olacağını vurgulamıştır (Turan, 1996, 85). Başvekil İnönü de Halkevleri aracılığıyla bilim, fen ve güzel sanatları yaymak istediklerini belirlemektedir (Turan, 1996, 86). Halkevleri'nin etkinlikleri dokuz kol aracılığı ile yürütülmüş olup, bunlardan biri de 'Tarih ve Müze Kolu'dur. Bu kolun çeşitli görevleri bulunmaktaydı:

..tarihsel ve kültürel zenginliklerin korunmasına, ortaya çıkarılıp tanıtılmasına çalışmak, tarihimizi araştırmak, tarihimizi anlatan yapıtları halka duyurmak, tanıtmak ve sevdirmek, tarihsel yapıt ve kalıntılara zarar verilmesine, yok edilmesine ya da ülkemizden çıkarılmasına engel olmaya çalışmak, bunların bilgisiz insanlar tarafından kötü kullanılmasının önüne geçmek, halkta tarih kültürü ve sevgisini geliştirmeye çalışmak, eski eserleri halka tanıtmak için sergiler, müzeler açmak... (Arık, 1947, 113; Çavdar, tarihsiz, 879; Ozankaya, 1994, 333).

Cumhuriyet Halk Partisi ile organik ilişki içinde çalışan Halkevleri kısa sürede örgütlenmiş, 1938'de 209, 1950'de 478 sayısına ulaşmıştır. En hızlı gelişmenin izlendiği dönem olan 1932-1940 yılları arasında, tüm ülkede çeşitli konularda 23 750 konferans verilmiş ve 970 sergi açılmıştır. 1940 yılında Halkevi kitaplıklarından yararlananların sayısı, 2.5 milyon kişiye yükselmiştir (Çavdar, tarihsiz, 882). Halkevleri'nin yayınladığı 50 kadar yerel dergide, yörenin tarihi ve eski eserleri hakkında yazılar yer almaktaydı. Bazı yönleriyle eleştirilmesinc karşın (Çavdar, tarihsiz, 883) ülke ölçeğinde böylesine yaygın bir diğer kuruluşun olmaması, bilgileri geniş topluluklara iletmek için Halkevleri'nin en etkin araçlardan biri olduğunu ortaya koymaktadır.

TTK'nun da, kısıtlı bir alanda olmakla beraber, Anadolu sanatının verilerinin araştırılarak ortaya çıkartılması ve yayımlarla tanıtılması konusunda önemli bir yeri vardır. Cumhuriyet yönetiminin bilimsel, yönetsel ve parasal özerkliğe sahip, bu nedenle siyasal iktidardan bağımsız araştırma kurumlarının bu en önemlisi (Berktay, tarihsiz, 2 463), çeşitli aşamalardan geçmiş ve isminin 1935'de Atatürk tarafından 'Türk Tarih Kurumu'na çevrilmesiyle bugünkü şeklini almıştır. Yine 1935 yılında, Atatürk'ün buyruğu ile Kurum yetkilileri tarafından 'Türk Tarihi Araştırma Kurumu Programının Avan Projesi' adı altında bir çalışma gerçekleştirilmiştir (Demir, 1973, 26). Bu çalışmada, kurumun tarih etkinliklerinin iki noktada yoğunlaşması öngörülmektedir. Bunlardan ilki, koruma konusunu doğrudan ilgilendirmekte ve 'her türlü tarih vesika, malzeme ve abidelerini bulmak, toplamak, muhafaza ve restore etmek' olarak tanımlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak aşağıda ayrıntıları verilen etkinliklerin gerçekleştirilmesi önerilmiştir (21):

Türk Tarih Kurumu'nun 1940'lı yıllardan itibaren, yukarıda belirlenen hedefleri ne kadar gerçekleştirdiği sorgulandığında, yanıt hiç doyurucu olmayacaktır. Kurum, bu etkinliklerin çoğuyla yeterince ilgilenmemiş, taşınmaz kültür varlıklarıyla ilgisi, onları mimarlık ve sanat tarihi bakımından tanıtıcı monografik yayın yapmak ve Türk kazı heyetlerine sembolik parasal katkıda bulunmak düzeyinin ötesine geçmemiştir.

1935'lerdeki Çelişkili Gelişmeler

1935 yılında Atatürk, koruma hareketlerine bir kez daha ivme kazandırmak amacıyla, bir dizi ilke belirlemiştir (Özgünel vd., 1986, 900). Bu ilkeler ana tema olarak, yeni gelişmekte olan ulusal arkeolojik etkinliklerin yönlendirilmesine ilişkindir. Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel ve Asbaşkanı Afet İnan tarafından metinleştirilen ilkelere aşağıda sıralananlar ise korumayı doğrudan ilgilendirmektedir:

21. Bu hizmetlerden üçüncü maddenin Profesör Şemsettin (Günaltay) tarafından, dördüncü maddenin Kültür Bakanlığı'nca, beşinci maddenin ise Profesör Afet (İnan) ve Halil Edhem (Eldem) Bey tarafından izlenmesi ve gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.

22. Aslında bu çalışma, 1927 yılında başlatılmıştır (Öztürk, 1985, 474). '1927 Sene-i Maliyesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun 14. maddesine göre, 1927 yılı sonuna kadar, camilerin esas gereksinmeye göre sınıflandırılması ve cami hizmetlilerinin kadrolarının saptanması gerekmekteydi. Bu konuda Diyanet İşleri Reisliği'nce hazırlanan ilk talimatname, 8.1.1928 gün ve 6061 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe girmişti. Camilerin sınıflandırılmasına bu şekilde başlanmış, 1931 yılından itibaren, işçiler Vakıflar Umum Müdürlüğü'nce yürütülmüştür. Sınıflandırma dışı kalacak cami ve mescitler için ne yapılacağına ilişkin açık hüküm olmadığından, 2845 sayılı yasa çıkarılmıştır. Hükümet yasanın gerekçesini, 'kadro harici kalan cami ve mescitler cemaatsizdir. Ya pek yakınlarında daha mamur bir cami ve mescid vardır. Yahud harap veya ileride yola gidecek bir durumdadır. Hiçbirisinin tarihi ve mimari kıymeti yoktur' şeklinde sunmuştur (Öztürk, 1985, 476).

23. Belirlenen ölçütler şunlardır:

- hangi namazlara açık olduğu;
- çevresindeki diğer cami ve mescitlerin incelenen yapıya uzaklığı;
- çarşı ya da pazar yerinde olup olmadığı;
- cemaatının durumu;
- tarihi ve mimari kıymetinin olup olmadığı;
- onarım gereksinmesi olup olmadığı;
- o beldenin imar durumuna göre konumu;
- ne tür vakfa ait olduğu.

- Her türlü tarihi vesika, malzeme ve abideleri bulmak, toplamak, 'muhafaza ve restore' etmek;
- Memleket içinde ve dağınık bir halde açıkta duran tarihi eserleri, tahrib olunmak, çalınmak, satılmak, 'ziya'a uğramak' ve zamanla kendi kendine tahrip olmak tehlikelerinden korumak için hükümetçe bütün tedbirleri almak;
- Hükümet otoritelerinin ve belediyelerin yakın ilgi, izleme ve sorumlulukları altında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Halkevleri'ne ve parti organlarına açtıracağı 'sürekli ve usanmaz' bir tanıtım etkinliği ve Basın Yayın Umum Müdürlüğü 'nezareti ve takibi altında' günlük gazete ve dergilerde yaptırılacak 'sürekli, tesirli, popüler neşriyat' ile, 'bu milli tarih mallarını asıl sahibi olan Türk halkına muhafaza ettirmek';
- Memleket içinde ve dışındaki mühim 'kazı ve keşif yerleri'ne geziler düzenleyerek, bulunan tarihi eserler ve anıtlar üzerinde bilimsel incelemeler yapmak;
- Yabancı bilim kurumları ve otoritelerle, uzmanlarla işbirliği kurmak;
- Kültür Bakanlığı'nun verimli yardımını, işbirliğini sağlamak.

Görüldüğü gibi ilkeler, araştırma, tanıtım ve bilinçlendirmeye desteklenmiş bir koruma programı önermektedir. Bu çok olumlu atılımın gerçekleştirildiği 1935 yılı, bir başka olumsuz düzenlemeye de sahne olacaktır. Bu yıl yürürlüğe giren 2845 sayılı 'Cami ve Mescitlerin Tasnifine ve Tasnif Harici Kalacak Cami ve Mescit Hademesine Verilecek Muassasat Hakkındaki Yasa' (Öztürk, 1995, 485) cami ve mescitlerin sınıflandırılmasını, bu sınıflama dışında kalacak olanların ise satışını öngörmüştür (22). Yasada, cami ve mescitleri sınıflamak için çeşitli ölçütler belirlenmiştir (23). Buna göre, herhangi bir cami ya da mescidin sınıflama dışında kalmaması için, beş vakit ibadete açık olması, cemaati olması, en yakınındaki camiden en az 500 m. uzaklıkta olması, onarım gerektirmemesi, imar durumunda sorun olmaması gibi hususlar aranmaktadır (Öztürk, 1995, 478). Tarihi ve mimari değer de dikkate alınacak bir ölçüt olarak belirlenmiştir. Bu önlemler, yapılardan sorumlu kuruluş olan Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından da benimsenmiş ve bu benimsenimin gerekçeleri şu şekilde anlatılmıştır:

Bazan bir yol üzerinde kısa mesafelerde birçok cami ve mescidin sıralandığı görülüyordu. Bunların çoğunun kendilerine mahsus geliri olmadığından veya bakımsızlık yüzünden mahvolduğundan harabiye yüz tutuyor, hizmetlerine iyi bakılamıyordu. Bunların hakiki ihtiyaca göre tasnifiyle kadro içinde kalacakların imar ve kadro dışında kalanların da baka ve tahsisi veya satılmaları suretiyle esaslı bir tasfiye yapılması lüzumu kendini şiddetle göstermekte idi (Cumhuriyet'ten Önce ve Sonra Vakıflar, 28).

Tüm ülkede yapıldığı söylenen envanter çalışmaları sonucu, 3 456 cami olduğu saptanmış, bunlardan 1000 kadarının tarihi ve mimari değeri olduğu belirlenmiş, 'bu eserlerin günün ihtiyaçlarına göre tetkiki, bunlardan bazılarının kadro harici olduğunu göstermiş ve bu suretle kadro harici sayılabilecek camilerin 914 olduğu anlaşılmıştır (Cumhuriyet'in Yirminci Yılında, 15). Sınıflamayı gerçekleştiren kişilerin uzman olmamaları, değer taşıyan kimi yapıların sınıflama dışı bırakılmasına, harap olmasına ve kimi hallerde başka amaçlarla kullanılmasına neden olmuştur.

Örneğin 1928 yılında İstanbul'da başlatılan çalışmalarda, 128 cami sınıflama dışı bırakılmış, daha sonra Müze Müdürlüğü bunlardan 30 tanesinin korunması gerekli eser olduğu konusunda görüş belirtmiş ve sınıflamaya alınmasını sağlamıştır. Bursa'da ikinci kez yapılan bir çalışma sonucu sınıflama dışı bırakılan 24 cami ve mescidin tümünün, eski eser değeri taşıdığı anlaşılmış, konunun bir kez de Kültür Direktörlüğü'nce incelenmesi kararlaştırılmıştır (Öztürk, 1995, 489). 1936 yılında yürürlüğe giren 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun

10. maddesinde 'mimari ve tarihi değeri olan eserler satılamaz' hükmünün yer almasıyla, satılacak cami ve mescitler için Maarif Vekaleti'nden rapor alınması koşulu getirilmiş ve böylece değer içeren yapıların satılmasına engel olmaya çalışılmıştır. Ancak, Öztürk (1995, 486), 1945'lere kadar, bu raporu düzenleyenlerin uzman olmadığını, kararın tek kişiye bırakıldığını, daha sonra tescil edilen ve bugün bile ayakta olan birçok cami ve mescid için arsa raporu verildiğini söyleyerek, bu önlemin de çok etkili olmadığını belirtmektedir. Kimi raporlarda, satılacak camilerin değerli bölümlerinin ilgili müzeye taşındıktan sonra satılabileceği yazılmıştır.

Başta camiler olmak üzere, özellikle vakıf kökenli kültür varlıklarına yönelik bu olumsuz tavırlara karşı Devlet'in en üst kademeleri gerekli önlemleri alma çabasında olmuştur. Başvekil İsmet İnönü, tüm Bakanlık ve illere gönderdiği 3.10.1935 tarihli genelgede (Güleki, 1948, 96), bazı illerde yöneticilerin ve belediye başkanlarının vakıf yapılarına karşı kanunsuz harekette bulduklarını, yıkılmak üzere olduğu gerekçesiyle sağlam yapıları ivedilikle yıktırdıklarını belirterek, 'Türklüğün yüksek abidatuna ve yadigarlarına karşı saygı beslenmesini' istemektedir. Ancak, olumsuz tavırlar yine devam etmiş ve bu husus yeni genelgeler yayınlanmasını gerektirmiştir. Başvekil, yine bakanlıklar ve valiliklere gönderdiği 10.4.1936 tarihli genelgede şu hususlara uyulmasını 'son defa olarak tamimden tebliğ ve talep' etmiştir:

- Eski sanat eserlerinin her türlü tahripten korunması için verilen kesin emirlere karşın, Diyarbakır-Hüsreviye ve Behramiye Camileri'nin, Vali'nin (engel olması gerekirken) onayı ile buğday anbarı olarak kullanıldığı öğrenilmiştir.
- Hangi kuruluşa ait olursa olsun, Türk uygarlığının değerli belgeleri ve ulusun malı olan ve bu nedenle korunmaları ulusal bir görev olan bu eserlerin ihmal edilmeleri hiçbir şekilde mazur görülemez.
- Bundan sonra, sınıflama dışı da olsa, Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün oluru alınmadan hiçbir vakıf kökenli yapının, en üst düzey yöneticinin onayı olmadan diğer kuruluşlara ait eski eserlerin, hiçbir nedenle işgaline ve yıkılmasına yol açılmayacaktır.

Genelge, yine de bir yıkım olgusunu ve yapıya aykırı bir kullanımı tümüyle dışlamış değildir. Ancak, merkez organlarının denetimini sağlayarak, yerel yöneticilerin dilediklerinde hareket etmemelerini öngörmesi bakımından olumlu bir yaklaşım göstermektedir.

Mezarlıklar da yerel yönetimlerce satılan ve böylece yok olmaya bırakılan alanlar haline dönüşmüştür. Bunların yokolmasını önlemek için yine merkez yönetiminin konuya müdahale etmesi gerekmiştir. Maarif Vekaleti'nin 26.6.1933 tarih ve 171 sayılı genelgesinde (Öztürk, 1995, 423), mezar taşlarının tarihsel, artistik ve etnoğrafik değerlerine değinilmekte, park ve yeşil sahalar içinde kalanların açık müze olarak korunması, kaldırılması gereken mezarlıklardaki değerli mezar taşlarının incelenerek müzelerde koruma altına alınması istenmektedir. Evkaf Umum Müdürlüğü de bu genelgeyi esas alarak, taşra örgütüne gönderdiği 24.2.1932 tarihli yönergede, satılacak cami ve hayratın bahçesinde önemli mezar taşları olabileceğini, bu nedenle satış öncesinde mezar taşlarının uzmanlarca incelenmesini istemiştir.

Bu müdahaleler, çeşitli sorular gündeme getirmektedir. Bunlardan ilki, merkez yönetimin, yerel yönetim girişimlerini denetleyecek ve yönlendirecek siyasal ve yönetsel otoriteyi ne derece sağladığına ilişkindir. Aslında, Parti/Meclis/Hükümet ilişkileri, merkezi otoritenin kararlarının ivedilikle uygulamaya konmasını sağlayacak düzeydedir. Bu durumda, yerel yönetimlerin koruma sektöründeki duysuz ve sorumsuz girişimlerinin engellenmesi için gösterilen sürekli çabalar, merkezi yönetimin bu konuda kimi zorluklarla karşılaştığını akla getirmektedir.

Vakıf Kurumunun Yeniden Örgütlenmesi ve Etkinlikleri

1932 yılında Şer'îye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması ile onun yerine geçen Evkaf Umum Müdürlüğü, katma bütçeli ve doğrudan Başbakan'a bağlı olarak hizmet veren bir kurum haline gelmiştir. Bunun yanısıra, ilk on yıldaki çeşitli yasal düzenlemelerle birçok vakıf kökenli yapının bakım ve yönetiminin bu kurumun elinden alınması, kurumu oldukça zayıflatmıştır. İkinci onyılda ise, Evkaf Umum Müdürlüğü'nün, daha etkin hizmetlere yöneldiği bir dönem olduğu söylenebilir. 1926 yılında Bütçe kanun tasarısıyla Umum Müdürlük bünyesinde oluşturulan 'İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü', 1931 yılında 'İnşaat Müdürlüğü' adını alacaktır (Öztürk, 1985, 193). Aynı yıl, Müdürlükte, bir Müdür, iki Mühendis ve Mimar, iki Mimar, bir sürveyan ve iki Katip kadrosu bulunmaktadır. Ayrıca İstanbul'da, bir Başmimar, iki Mimar ve bir Mühendis görev alabilecektir. Ancak, vakıf malların çokluğu ve bunların yönetiminin kendine özgü koşullar içermesi, yeni bir düzenleme yapılmasını zorunlu kılmış ve 5.5.1936 tarihinde 2762 sayılı 'Vakıflar Kanunu' çıkarılmıştır.

Bu yasa 1926 tarihinden önce oluşmuş mazbut vakıfların yönetimini, mülhak vakıfların ise denetimini 'Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne bırakmıştır (m.1). Böylece, vakıf kökenli yapıların da giderek tek elde toplanmasına olanak sağlanmıştır. Yasa, 'vakıf malların ve mimari veya tarihi değeri olup, idaresi vakıfa ait olan eserlerin muhafaza ve imarını Umum Müdürlüğün görevleri arasında saymış (m.2), böylece, çeşitli nedenlerle özel mülkiyete geçmiş olanlar dışında, vakıf kökenli tüm yapılar için sorumlu kurum oluşmuştur. Yasa'nın içerdiği bir diğer önemli hüküm, 'mimari ve tarihi değeri olan eserler satılamaz'dır (m.10) (24). Vakıfların giderek azalan kaynakları, yasa da bu yönde de bir düzenleme yapılmasını zorunlu kılmıştır. Buna göre, Genel Müdürlükçe yönetilen vakıflardan, gelirleri giderlerini karşılamayanlar için, hayır işlerinin yerine getirilmesine olanak kalmayan vakıflar ile, koşulları elverişli vakıflardan ödenek aktarılabilir. Böylece, İmparatorluk dönemi ve vakıf hukuku için önem taşıyan 'bir vakfın gelirinin diğerine harcanamayacağı' kuralı değiştirilmiş bulunmaktadır (25).

17.7.1936 gün ve 2/5042 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe giren 'Vakıflar Nizamnamesi'nde de kurumun işleyişine yönelik ayrıntılar yer almaktadır. Bu nizamname'nin 14. maddesine göre, taşrada görev yapan Evkaf Müdür ve Memurları, buldukları bölgede vakfa ait olan mimari ve tarihi değeri bulunan yapılar ve bu yapıların onarım gereksinmelerini her yıl Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne bildirmekte yükümlü tutulmuşlardır. Bu bilgiler, bir sonraki yılın bütçesini oluştururken kullanılacaklardır. 'Kıymetli abidattan olan hayratın' dosyalarının düzenlenmesi de 16. madde ile tüm örgütün görevi olarak belirlenmiştir. Böylece, 1933-1935 yılları arasında Anıtlar Koruma Komisyonu tarafından başlatılan ve envantere dayalı bir onarım programı oluşturmayı öngören yaklaşım, çok kısa bir süre sonra, Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından da benimsenmiştir. Bu husus, sınırlı para ve insan kaynağının, en akılcı bir biçimde kullanılmasını sağlayabilecek bir düzenleme olarak görülmelidir.

24. Bu hüküm, 19.9.1957 tarihli 7044 sayılı 'Aslında Vakıf Olan Tarihi ve Mimari Kıymetli Haiz Eserlerin Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne Devrine dair Kanun' ile güçlenmiş, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek zayıflayan vakıf kurumu, ancak 1950'lerin sonunda gerçek kimliğine kavuşabilmiştir.

25. Aslında bu kural, 19. yüzyılın ilk yarısında, Evkaf Nezaretinin kurularak, vakıf kurumunun merkezi bir örgüte bağlanması sonucu pratikte değişmiş; vakfın gelirleri sadece birbirleri için değil, merkez örgütünün öngördüğü diğer devlet giderlerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, bu durumun yasallaşması, 2762 sayılı yasa ile gerçekleşmiştir.

26. Bir Müdür, iki Mimar, bir Mümeyyiz, bir Ressam ve Fotoğrafçı, bir Mutemed, bir Katip.

Vakıf kurumunun yeniden düzenlenmesi çabaları, doğal olarak, bu kurumun örgütsel alt yapısının da yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle, 17.6.1938 tarihinde 3461 sayılı, 'Vakıflar Umum Müdürlüğü Teşkilatı Hakkındaki Kanun' çıkarılmıştır. Bu yasanın 9. maddesi, inşaat ve tamiratlara ilişkin keşif dosyalarının 'Vakıf Fen Memurları' tarafından düzenlenmesini öngörmüş, bu amaçla 1931 yılında oluşturulan İnşaat Müdürlüğü'ne yeni kadrolar tahsis edilmiştir (26). Bu kadronun, kimi hallerde taşra örgütlerinde kısmi görevli olarak çalışacağı düşünülen mimarlarla desteklenmesi halinde dahi, yeni yapı ve onarımlar için çok yetersiz olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, onarım ve inşaatla

27. İstanbul Beykoz İskele Camisi, 1935 yılı ödeneği: 750 TL.; İstanbul Üsküdar Mihrimah Camisi, 1935 yılı ödeneği: 348 TL.; Divriği Ulu Cami, 1939 yılı ödeneği: 376 TL.

28. Toplam onarım giderleri 10 000 TL'nin üzerinde olanlar alınmıştır.

29. Aynı yıl, Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün aylık brüt maaşı 125 (yüzyirmibeş) TL'dir. Bir başka deyişle, kimi camiler için, 2-3 maaş tutarında bir ödenek öngörülmüştür.

İlgili belge ve dosyaların kurum dışı kişilerce de hazırlanabileceği düşünülmüştür. Bu uzmanlara, onarılacak yapının onarım keşif tutarının %2'si kadar bir bedel ödenebilecektir. Bunun dışında, onarım detay çizimlerinin ve gerekli mühendislik projelerinin hazırlanması için yine onarım keşif bedelinin %2'si, kontrollük yapılması halinde yine %2'si oranında bir ücret verilecektir.

Böylece, ilk kez, 1936 yılında çıkarılan 'Camilerin ve Bunlara Şumuli Olan Binaların Tamir ve İnşalarına ait Fenni Şartname'de yer alan (m. 10) ve onarım keşfinin Evkaf Umum Müdürlüğü Fen Heyeti Uzmanları, onarım projesinin ise yüklenici tarafından hazırlanmasını öngören düzenlemeye, bu yasa ile, onarım keşfinin de kurum dışından hazırlanabileceği ve çeşitli hizmetler için belli oranlarda ödeme yapılabileceği hükümleri eklenmiştir. Bu iki düzenleme, koruma alanında özel çalışan kişilere ilişkin ilk düzenlemeler olarak kabul edilebilir. Bu örgütsel düzenleme ve şartnamelerin oluşturduğu ortamda ve ikinci on yılda Vakıflar tarafından yürütülen onarımlar incelendiğinde şu hususlar ağırlık kazanmaktadır:

- Onarılan yapıların çok büyük bir bölümü camidir.
- Ayrıntılı bilgi olmadığı için, yapılan onarımların ölçek ve nitelikleri anlaşılamamaktadır. Ancak, ayrılan ödenekler, bazı müdahalelerin yüzeysel kaldığını göstermektedir (27).
- Onarılan yapıların 1930-35 yılları arasında %88'i, 1935-1939 yıllarında % 61'i İstanbul'da bulunmaktadır.
- İstanbul dışında olan ve ödeneğinden anlaşıldığı kadarıyla esaslı onarıma konu olan yapılar arasında, Edirne-Selimiye, Lüleburgaz-Sokollu, Manisa-Muradiye, Ankara-Zincirli, Cenabi Ahmet ve Hacıbayram, Afyon-Gedik Ahmet Paşa, Bozöyük-Kasım Paşa, Elmalı-Ömer Paşa, Havza-Sokollu, Bolu-Yıldırım ve Kayseri-Hacı Ahmet Camileri yer almaktadır (28).

Umum Müdürlük, ikinci on yılın sonunda, ülke ölçeğinde camileri kapsayan bir araştırmaya başlamış, bu süreçte 871 caminin onarım keşifleri hazırlanmıştır (Öztürk, 1995, 236, Tablo: XLVIII). 1940 yılında tamamlanan bu araştırmada, bu yapılar için ilk aşamada 2 717 674 TL'ye gereksinim duyulduğu belirtilmektedir. Bu ödenek alınmamışsa da, liste incelendiğinde, yapılmak istenen müdahalelere ilişkin bazı sonuçlar çıkartılabilir. Bu ödenekte, bir cami için 3 120 TL harcama yapılabilmektedir. İstanbul gibi, Anadolu'nun en önemli anıtsal yapılarının bulunduğu bir yerde, 306 cami için öngörülen ortalama keşif bedeli bu rakama yakındır ve bu ödenekle ancak belli müdahaleler gerçekleştirilebilir. Buna karşın kimi yapılar için ayrılan ödenekler bir 'yasak savma' değilse, ya bilgisizliğin ya da sağlıksız bir çalışmanın sonucu olsa gerektir (29).

Örneğin, Aydın merkez camileri için öngörülen ödenek her yapı için 443 (dört yüz kırk üç) TL'na düşmektedir. Çeşitli kent ve kasabalardaki kimi camilere 50 150 200 TL gibi ödeneklerle ilk müdahalenin yapılması öngörülmüştür. Aynı yıl, Vakıflar Umum Müdürlüğü bütçesinden 'hayrat tamiri' için ayrılan ödeneğin 91 500 TL olduğu düşünülürse, sadece cami onarımları için 20 yıllık bir süreye gereksinim olduğu ya da sadece Kocaeli ve Tekirdağ Camilerine ilk ve ivedi müdahalelerin yapılabileceği görülmektedir. Bu durum daha sonra, Vakıfların sık sık borç para almasına neden olacaktır.

İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni (EEKE) Etkinlikleri

1924 yılında onaylanan tüzüğündeki hükümler gereği göreve devam eden EEKE, 1935 yılında Bakanlığa İstanbul'daki anıtların onarımına yönelik bilgileri içeren bir rapor vermiş, bu anıtların, bilimsel ve estetik değerlerinin yanısıra, 'bu

30. 1939 yılında Encümen şu üyelere oluşmaktaydı:

Aziz Ogan (Bakan), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Umum Müdürü; Tahsin Öz, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü; Arif Müfid Mansel, Arkeoloji Müzesi Müdür Muavini; Efdaleddin Tekiner, Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğretim üyesi; H. Fehmi Karatay, Üniversite Kütüphanesi Müdürü; Abdülkadir Erdoğan, Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürü; Nuri Ebussutoğlu, Vakıflar İdaresi eski denetçisi; Süleyman Yörükten, Müze eski iç hizmetler müdürü; Kemal Altan, Müze Mimarı; Ayni Erbabacan (Genel Sekreter) Müze Başkatipli.

31. Bu konuda somut bir olay, 1930'lu yılların ortasında yaşanmıştır. Dönemin İstanbul Beyoğlu Vakıflar Direktörü Halim Baki Kunter, kadro dışı bırakılmış cami ve meşitlerle, yıkık ve yanık cami arsalarının yasaya göre satılması gerektiğinden yola çıkarak, bu konuda gerekli kararları almayan Encümen'in bu davranışını 'kıskanç bir muhafazakarlık' olarak nitelemekte ve şunları söylemektedir:

'Her işte olduğu gibi, eski eserlerin muhafaza ve tamir işinde de realiteden ayrılmamak...hakikatle karşı karşıya gelmekten korkmamak lazımdır. Encümen'in hassasiyeti ifrata vardığı, mümkün olan ile mümkün olmayanı, 'ehem' ile 'mühim'i, elzem ile lüzumlu olmayanı tayin edebilmeye imkan bırakmadığı takdirde zararlı olur...Ne şiddetli bir taassubun, ne de geniş bir müsamahanın burada daimi ve değişmez bir yeri olmaması lazım gelir' (Kunter, 1947, 110).

topraklardaki varlığımızın taş kesilmiş ve yıkılmaz birer ispatı' olarak siyasal önemlerine de değinmiştir. Raporu ayrıca öncelikle ele alınması gerekli kırk yapıdan oluşan bir liste yer almaktadır (AKK, 1935, 18-19). EEKE, 1939 yılında da bir rapor hazırlayarak, o güne değin gerçekleştirdiği etkinlikler ile, koruma olgusuna yaklaşımını sergilemiştir (30). Bu yaklaşım irdelendiğinde, iki temel noktanın önem kazandığı görülmektedir. Bunlardan ilki, 'milletin kültürel aşamalarının somut göstergeleri olan eski eserleri' korumak, bilinmeyenleri ortaya çıkartmak ve böylece bilgilerin artmasını sağlamak, ikincisi ise eski eserleri koruyarak, kentnin güzelliklerini de korumak ve bozulmasını önlemek olarak tanımlanmıştır. EEKE'nin görevleri arasında, Maarif Vekaleti, İstanbul Belediyesi ve İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü'nden gelen başvurulara ilişkin görüş bildirmek, ya da doğrudan bilgilendiği konularla ilgili işlemleri yürütmek de bulunmaktadır. Raporlarda belirtildiğine göre, Encümen aynı zamanda, yapıların korunmasının gerek olup olmadığına karar verip tescil yapmaktaki ve onaylamaktadır. Tescil işlemlerinde her esere bir numara verilmekte ve yeri kent haritası üzerinde işaretlenmektedir. Daha sonra, her eser için bir tescil fişi hazırlanmakta, bu fişlerde yapıya ilişkin tanım ve tarihi bilgi ile birer fotoğraf yer almaktadır. EEKE, 1939 yılına kadar kendisine gelen başvurulardan 361 adedini görüşmüş, bunların % 50'sinde koruma kararı vermiş, % 20 oranında yapıyı korumaya gerekli görmemiş, dosyaların % 30'unda da onarıma izin vermiştir. Aynı süreçte, 716 tescil işlemi gerçekleştirmiş, bunlardan 416'sı için fiş hazırlamıştır. Kurumun, bu kimliğiyle, sadece İstanbul içinde de olsa, bugünkü Koruma Kurulları'nın görevini üstlendiği anlaşılmaktadır. EEKE'nin bu işlemleri, daha sonra, 1945 yılında toplanan Eski Eserler ve Müzeler I. Danışma Komisyonu gündeminin önemli maddelerini oluşturacaktır.

EEKE, 1939 yılında hazırladığı raporda, bugün de yadırganmayacak bir konuya değinmekte ve aldığı koruma kararları nedeniyle 'köhneperestlik' (eski severlik) ve imara engel olmakla suçlandığını söylemektedir (31). Encümen, bu konuda kendini şu şekilde savunmaktadır:

- Bir ülkenin kültürünün en önemli şahitleri eski eserleridir. Bu nedenle bu eserlerin korunması savunulmalıdır.
- Bazı fikirlere göre, her eser grubundan örnek durumda birkaç tanesinin korunmasının yeterli olacağı ileri sürülseyse de, korumayı savunurken çokluk önem taşımakta, kültürel değerlerin görkemi ancak bu şekilde ortaya çıkmaktadır.
- Eski eserleri olan ülkeler, birkaç taş dahi özenle korumayı bilimsel olmanın bir gereği olarak kabul etmektedir. Bu konuda, Mısır, İtalya, Yunanistan ve İran'ın davranışlarını takdir etmemek mümkün değildir.
- Bazı yapıları, mimari değerlerine göre 1., 2., 3., ve 4. derece biçiminde sınıflandırıp, bunlardan 1. derece olanlar dışındakilerin eski eser değerlerini düşürerek yıkılmalarını öngören fikirler de bulunmaktadır. Eski eser ve arkeoloji noktasından hareket ederek 'daha güzel', 'daha sanatkarane', 'daha eski / daha yeni' gibi ölçütler geliştirmek ve eski eserleri buna göre sınıflamak benimsenebilir, ancak bunlardan yola çıkarak az değerli eserleri yok etmek doğru değildir.
- Arkeoloji alanında çağdaş yaklaşım, bir milletin varlığından kalan her eserin korunmasını gerektirir.
- EEKE, 'yıkıldıktan sonra imar' yerine, 'yıkılmadan, geliştirerek ve düzenleyerek imar'ı kendine ilke edinmiştir. Bu konuda Magdeburg ve Frankfurt olumlu örnekler olarak gösterilebilir.

Encümen'in bu görüşleri, günümüzdeki bazı konularla büyük bir benzerlik göstermektedir. Örneğin, 1983 yılında yürürlüğe giren 2863 sayılı 'Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası'nın 7. maddesinde yer alan ve 'devletin

32. Bu süreçte, Reşid Saffet Atabinen, Vehab Kocamemiş ve Sedat Hakkı Eldem encümen üyeliğine seçilmiş, Mimar İbrahim Buluşun Belediye adına, Mimar Vasfi Egeli ile Profesör Celal Esat Arseven Vakıflar Genel Müdürlüğü adına danışman olarak Encümen'de yer almışlardır.

imkanları göz önünde tutularak, örnek durumda olan ... yeteri kadar eser, korunması gerekli kültür varlığı olarak belirlenir' hükmü, EEKE'nin savaş verdiği, 45 yıl önceki bir anlayışın günümüzde de sürdüğünü göstermektedir. Yine, kültür varlıklarını gruplayarak 'değer = müdahale biçimi' anlayışını getiren ve onları yıkarak yeniden yapmayı kimi hallerde korumanın bir parçası gören Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu ile Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun çeşitli ilke kararları da, EEKE'nin yaklaşımının gerisinde kalmaktadır.

Encümen 1940-1941 yıllarında yaptığı çalışmaları da bir rapor halinde yayınlamıştır (32). Bu rapora göre, 1940-1941 yıllarında 187 yapı tescil edilmiş, 200 tescil fişi hazırlanmış, 415 anıtın yeri İstanbul haritaları üzerine işaretlenmiştir. Bunun yanı sıra, Sadabad'da bulunan çeşitli yapılar (özellikle Çağlayan ve İmrahor Köşkleri), Çakmakçılar yokuşundaki hanlar (Büyük Valide Hanı, Küçük Valide Hanı, Sümbüllü Han vd.), Samatya Narlıkapı'da bulunan sur parçası, Beyazıt'taki Simkehane, Galata Mevlevihanesi, Mısır Çarşısı, Topkapı dışındaki mezarlıklar ve Küçükçekmece'deki bazı yapılar incelenmiş, onarım ve düzenleme raporları hazırlanmıştır.

Encümen'in hazırladığı bu raporlardan, onarım ilkeleri ve müdahale biçimlerine yaklaşımını saptamak olasıdır. Örneğin, İstanbul-Sadabad- Çağlayan Köşkü inceleme raporunda, yapının bir tek cephesi dışında diğer kısımlarının onarılamayacağına karar verilmiş ve bu kısımlar yıkılmıştır. Buna karşın İstanbul Büyük Valide ve Valide Hanlarının onarımı isteğini inceleyen Encümen, onarımların, yapıların özgün bünyesini bozmamasını öngörmüş, servis için ek yapılar isteniyorsa bunların handan ayrı olmasına, yapıya zararlı ilavelerin yapı dışına çıkartılmasına karar vermiştir. Süleymaniye yöresinde imar planı uygulaması sırasında gözönünde tutulmak üzere Mimar Sedat Çetintaş tarafından yapılan tesbitlerin yetersiz olduğu, otuz kadar yapının haritada gösterilmeyerek yıkılmasına neden olunabileceği vurgulanarak, Çetintaş'ın kararlarının öznel olduğu söylenmiştir.

Müzelerin Örgütlenmesi

Cumhuriyet'in müzeler örgütü, Osmanlı Devleti'nin 'Müze-i Hümayun' örgütünün bir devamıdır. 1923'te 'Asar-ı Atika ve Müzeler Müdürlüğü' adını alan bu kurum, 1933 yılında çıkarılan 'Maarif Vekaleti'nin Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun'da 'Müzeler Müdürlüğü' olarak anılmış ve kanununun 16. maddesinde bu birimin görevi, 'tarihi ve bedii kıymetli haiz eserlere mahsus müzelerin, idare, tesis ve idameleri, tarihi abidelerin muhafaza ve tamir işleriyle işgal, arkeolojik hafriyat için vaki müracaatların tetkik ve hafriyata nezaret etmek' olarak tanımlanmıştır.

Müdürlüğe 1933 yılında, bir Müdür, bir Arkeolog, bir Mümeyyiz ve iki Katip'ten oluşan bir kadro tahsis edilmiştir. Bu birim, 1935 yılında, 2773 sayılı yasa ile kurulan Kültür Bakanlığı örgütü içerisinde 'Öntükler ve Müzeler Direktörlüğü' adıyla yer almış, ancak bu isim değişikliği görev tanımında bir değişiklik yaratmamıştır. 'Öntükler' sözcüğünün anlamsızlığından olsa gerek, çok kısa bir süre sonra, adı 'Antikitele ve Müzeler Müdürlüğü' olarak değişen ve tekrar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanan kurum, 1940'lı yıllarda aşağıda sıralanan görevleri üstlenmekteydi:

- Anıtları Koruma Komisyonunun çalışmalarını düzenlemek;
- Topkapı Sarayı, Eski Evkaf Müzesi (Türk ve İslam Eserleri Müzesi) ve Ayasofya Müzesi'ni yönetmek;
- Tekke ve türbelerdeki eserlerin müzelere alınmasını sağlamak;

- Yabancı bilim kurullarının yaptıkları kazıları denetlemek, ve çıkardıkları eserleri müzelere yerleştirmek;
- Türk Tarihi Kurumu ile birlikte bilimsel kazı yapmak;
- Anıtların tescil ve onarım hizmetlerini yürütmek.

Müdürlük, 1933-1935 yılları arasında otuz kadar yapının onarımına başlamıştır (AKK:1935:13-15). Bu yapılar arasında Afyon-Gedik Ahmet Paşa Medresesi, Tokat-Ali Tusi Türbesi, Kayseri- Ali Cafer, Sırçalı ve Hunat Hatun Kümbetleri, Selçuk-İsabey Camisi, Denizli-Akhan Kervansaray, Erzurum-Çifte Minareli Medrese, Söğüt-Ertuğrul Türbesi gibi anıtsal eserler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, rölöve yapılması (Edirne), anıtların tescili (İstanbul), keşif hazırlanması (Antalya-Yivli Minare Camisi), mozaik konservasyonu (Urfa) gibi konulara da ödenek ayrılabilmektedir.

Korumaya Ayrılan Parasal Kaynaklar

Bütçelerin Genel Nitelikleri:

Maarif Vekaleti ve Vakıflar Umum Müdürlüğü tüm on yıl boyunca korumaya ödenek ayırmışlardır. Bu kaynaklar tüm ülke bütçesinde, %0.1 (binde bir)'lik bir paya sahiptir. Dönemin son dört yılında (1937-1940), Nafia Vekaleti bütçesinde, Türk Tarih Kurumu'nun yürüteceği kazılar için ayrılan bir ödenek bulunmaktadır. Aynı şekilde, dönemin son beş yılında (1936-1940) Türkiye Büyük Millet Meclis Bütçesinde Milli Sarayların onarımına ilişkin bir ödenek yer almıştır. Böylece, Milli Saraylar ile Nafia Vekaleti'nin devreye girmesiyle, korumaya ayrılan ödeneklerin genel bütçe içindeki payı 0.12-0.13'e yükselmektedir.

Evkaf Umum Müdürlüğü Kaynakları:

İlk on yıla oranla, onarım etkinliklerinde bir artış görülmekle beraber, finansman, yine en büyük sorundur. Evkaf Umum Müdürlüğü, Devlet örgütü içerisinde katma bütçeli bir kuruluştur ve her yıl kendisi için özel bir bütçe yasası çıkartılmaktadır. 1930-40 yılları arasında, bu konuda belirlenen bütçe ödenekleri iki amaca yönelik olarak iki ayrı maddede yer almaktadır. Bunlar 'Vakıf akarlarıyla, resmi mahiyette kullanılan ve irat getirmeyen binaların tamir ve inşası' ile, 'Hayrat Tamiri' olarak tanımlanmıştır (33). İlkinde, gerek onarım gerekse yeni yapım giderleri aynı ödenek türü içinde olduğundan, onarımla ilgili bölümü ayırmak olanaksızdır (34).

İkinci bölüm ise tümüyle gelir getirmeyen hayrat (cami, mescit, medrese, türbe vb.) yapıların onarımına ayrılmıştır. Bütçeye bir not konarak, bu ödenekle yedek kurşun levha ve taş satın alınabileceği belirtilmiştir. Bütçe kanunlarından çıkarılan bilgilere göre, 1931-1940 yıllarında, (her iki madde için ayrı ayrı olmak üzere) genellikle 50 000 TL ödenek verildiği, 1938 yılında bu ödeneklerin 74 540 ve 157 390 TL, 1940 yılında da 100 000 ve 91 500 TL olarak artırıldığı izlenmektedir. Vakıflar İdaresi'nin korumaya yaptığı yatırımın devlet bütçesi içindeki payının dönem (1931-1940) ortalaması % 0.06'dır. Bu pay, Maarif Vekaleti'nden % 0.02 daha fazladır. Vakıflar en fazla ödeneği 1938 yılında almıştır.

Bu ödeneklerin yetmemesi, 1934, 1936, 1938 yıllarında üç ayrı 'Vakıf Abide ve Eski Eserlerin Onarımı İçin Borçlanma' yasası (no: 2 578, 2 950 ve 3 386) çıkartılarak 550 000 TL elde edilmesini zorunlu kılmıştır. Ancak bu ödeneğin de yetmemesi üzerine, 1937 yılında Maliye'den 2 000 000 TL istenerek, bu ödenekle beş yıl içerisinde 42 caminin onarılacağı belirtilmiştir. 1937 yılında verilen ödeneklerin neredeyse 2.5 kat artması (toplam 215 000 TL), olasılıkla bu başvuru nedeniyle olabilir. 2 000 000 TL'nin alınamaması üzerine, son olarak 1939 yılında 3 609 sayılı yasa ile 600 000 TL borç alınmıştır.

33. Akar taşınmazlar, gelir getiren taşınmazlardır. Bu gelirler, vakfın yaşaması ve kamuya hizmet sunabilmesi için gerekli parasal alt yapıyı oluştururlar. Akar yapıların, gelir getirici niteliklerinin sürdürülmesi için, sürekli bakımları ve onarımları gerekmektedir. Bu nedenle, Osmanlı vakıf sisteminde, vakfa konu ana hayrat yapı kadar, o yapıya tahsis edilen akar yapıların da onarımı önem taşımaktadır. Vakfiyelerde bu konuda çeşitli hükümler yer alır.

34. Bu ödenek türü, araştırmanın kapsadığı tüm dönemlerle ilgili onarım bütçelerinin hesaplanmasında sorun olmuştur. Çünkü, incelenen dönemlerde, gelir getirecek (akar) yeni yapıların da hızla yapıldığı bilinmektedir. Bunlar arasında Ankara'da Ankara Palas, Belvü Palas, V. Vakıf Apartmanları, Anafartalar han ve mağazaları gibi, maliyeti yüksek yeni yapılar da bulunmaktadır. Bu nedenle, incelenen tüm dönem boyunca (1920-1950), akar inşaat ve tamirat adı altında yer alan ödeneklerin, sadece şu anda saptanamayan bir bölümünün onarıma ayrıldığını düşünmek ve parasal kaynaklarla ilgili değerlendirme ve yorumları bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.

20.4.1936 tarihinde çıkarılan 2 950 sayılı 'Vakıf Malların Taksitle Satılması ve Kiraya Verilmesi ve Satış Paralarının Kullanılması ve Emaneten İdare Edilen Mülhak Vakıflardan İdare ve Tahsil Masraf Alınması Hakkında Kanun' onarımla ilgili kaynak yaratan bir başka yasal düzenlemedir. Bu yasanın 2. maddesiyle, 'mazbut ve mülhak vakıfların satış bedelinden 200 000 TL'nin, Hayrat Vakıflar Satış Bedeli' bölümüne alınarak, abidelerin esaslı tamirlerine harcanması' için Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne yetki verilmiştir. Genel bütçeden alınan ödeneklerle 1930-1935 yıllarında 309 402 TL harcanarak 41 yapı (Öztürk, 1995, 228, Tablo XLV), 1935-1939 yıllarında 716 748 TL harcanarak 52 yapı onarılmış (Öztürk, 1995, 230, Tablo XLVI), böylece 1930-1939 yılları arasında onarılan yapı sayısı 93'ü, harcanan para ise 1 026 150 TL'ni bulmuştur.

Burada, çok önemli iki noktanın vurgulanması gerekir. Bunlardan ilki, yukarıda sıralanan dört borçlanma yasası ile, Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün, 'Vakıf Paraları İdaresi'nden borç almasıdır. Bir başka deyişle Umum Müdürlük (kendi yönettiği vakıfların gelirleri Devlet eline geçtiğinden) kendi gelirlerinden ancak yasalarla yararlanabilmektedir. Alınan toplam 1 800 000 TL borca karşılık olarak, satılacak camilerden elde edilecek gelirler gösterilmiştir. Böylece cami onarımlarının finansmanı için, Öztürk'ün (1995, 489) 'birini sat, diğerini onar' olarak tanımladığı, ilginç bir yöntem bulunmuş olmaktadır. Bu tür bir yöntem, ancak, gelir getirecek taşınmazın herhangi bir değer içermemesi halinde geçerli olabilecek iken, bu amaçla camilerin seçilmesini anlamak olanaklı değildir. İkinci nokta ise, tümü vakıf kökenli olan ve ödeneksizlikten onarılamayan diğer yapıların, kendi vakıflarının gelirleriyle onarılması ve böylece 'sonsuz kadar' yaşamlarını sürdürmeleri gerekirken, bu hizmetler için devlet bütçesinden kaynak beklemek zorunda kalınmasıdır. Oysa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağ'ında, yeni yapıların oluşması, bu yapıların bakım ve onarımlarının yapılarak işlevlerini sürdürmeleri, vakfa gelir temin eden akar yapıların da onarılarak sürekli gelir getirmelerinin sağlanması, vakıf kurumunun temel amaçlarından biri olmuştur. Vakfın, devlet kaynaklarından yardım almasına, 19. yüzyıldan itibaren vakıfların yönetimindeki ciddi boyutlara varan bozulmaların neden olduğu söylenebilir (35).

Bu nedenler arasında, vakıf görevlilerinin yaptığı yolsuzluklar, denetimdeki aksaklıkların yanı sıra, *icareteyn*, *mukataa* ve *gedik* usullerinde yapılan yeni düzenlemeler, vakıf gelirlerinin toplanması görevinin Maliye'ye bırakılması, vakıf gelirlerinin Merkezi hükümet kontrolüne girmesi de bulunmaktadır. Daha önce merkezi bir vakıf yönetimi olmadığı için, vakıf gelirlerinden buna yönelik bir pay ayrılması, oysa Evkaf Nezareti'nin kurulması, vakıf kurumunun merkezleştirilmesinden sonra, bu nezaretin tüm harcamalarının da vakıf gelirlerinden karşılanması, kurumun parasal altyapısını güçsüzleştiren bir başka nedendir (36).

Bu sürecin, Cumhuriyet'in kuruluşuna değin bozularak sürmesi, Cumhuriyet Hükümetlerine 'geliri kendine ait olmayan vakıflar' olarak tanımlanabilecek bir miras devretmiş, buna karşın yeni hükümetler de vakıf gelirlerinin, Hazine'nin kaynaklarından biri olması kuralını değiştirmemişlerdir. Ancak, vakıf kökenli anıtsal yapıların onarımlarının, birçok sektörde atılımlar yapmak ve kalkınmak zorunda olan ülkenin bütçesinden yeterli pay alamaması yine de çok haklı görülemez. Çünkü devlet bütçesinin kaynaklarının bir bölümü, bu yapılar için oluşturulan vakıflardan gelmektedir.

Maarif Vekaleti Kaynakları:

Vakıflar Umum Müdürlüğü dışında, bütçeden ödenek alan ikinci ana kuruluş, Maarif Vekaleti'dir. 1930 yılında, sadece 'Müzeler Gideri' başlığı altında konan ve içeriği tanımlanmayan ödenekler, 1931 yılından başlayarak ayrıntılandırılmıştır.

35. Bu konuda çok ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bakınız: Öztürk (1995, 276-299).

36. Öztürk (1995, 299), 1899 yılında, vakıf gelirlerinin %72'sinin çeşitli şekillerde Maliye tarafından alakondüğünü, geri kalan %28'in de nakit olarak ödenmeyip, Evkaf Hazinesi'ne gelir kaydetme işlemiyle yetinildiğini belirtmektedir.

Çizelge 2. 1931-1940 Yıllarında Genel ve Katma Bütçeli Kurumların Korumaya Ayırdığı Kaynaklar (kaynak: Bütçe Kanunları):

- A. Vilayetlerdeki Abidatın Muhafaza Masrafları
- B. Tarihi Eserlerin Muhafazası Masrafı
- C. Müzeler Masrafı
- D. Röküve Kısmı
- E. Müze Eserleri Yayı
- F. Vakıf Akarlarla, Resmi Mahiyette Kullanılan ve İrat Getirmeyen Binalar Tamir ve İnşası
- G. Hayrat Tamiri
- H. Tarih Cemiyetinin Lüzum Gösterdiği Yerlerde Hafriyat Yapılması

1931-1940 YILLARINDA GENEL VE KATMA BÜTÇELİ KURUMLARIN KORUMAYA AYIRDIĞI KAYNAKLAR

KURUM	YILLAR									
	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Maarif Vekaleti	8.875.566	8.124.600	10.360.103	9.681.316	10.693.328	11.260.905	13.714.371	15.569.130	16.164.400	17.796.167
A	-	-	50.000	45.000	43.200	28.407	52.407	52.410	52.410	52.410
B	9.000	9.000	10.000	10.000	9.600	9.600	10.000	10.000	10.000	-
C	40.500	39.050	42.050	38.850	37.300	34.017	46.406	44.020	44.020	36.520
D	-	-	-	-	-	5.520	5.520	5.520	5.520	-
E	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.000
Vakıflar U.Md.										
F	-	50.000	50.000	50.000	58.000	50.000	55.000	74.540	50.000	100.000
G	-	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	159.010	157.390	55.000	91.500
Nafta Vekaleti										
H	-	-	-	-	-	-	18.629	18.570	18.570	15.000
Genel Bütçe	186.582.005	169.146.747	170.474.794	184.075.636	195.011.053	212.755.580	303.547.432	249.954.020	261.064.192	268.476.321

Buna göre, 1931 yılı bütçe ödeneğinin açılımında 'genel yönetim masrafları, eski eser satın alınması, arkeolojik kazı işleri, kazılarda bulunan eserlerin müzelere taşıma giderleri, arkeolojik kazılara katılan görevlilerin yollukları, telefon ücretleri, hademe ve bekçi elbisesi giderleri ile çeşitli yayın giderleri' yer almaktadır. 1933'den sonra bütçeye 'İllerdeki Anıtların Korunması Giderleri' ve 'Tarihi Eserlerin Korunması Giderleri' başlıklı yeni ödenekler eklenmiş, 1935 yılından itibaren ise 'Devletçe İntifa Edilen, Amme Tüzel kişiliklerine ait Binaların Onarım Gideri' adı altında bir ödenek konmaya başlanmıştır. Bu ödenek, 1932 yılında 75 000 TL olarak belirlenmiş, 1941 yılında 35 000 TL'na kadar düşmüş, 1940'lı yılların sonunda ise 500 000 TL'ye yükseltılmıştir. Bu ödeneğin tümü ya da bir bölümünün, kültür varlığı niteliğindeki kamu hizmet yapılarının kapsamlı onarımı için kullanıldığı sanılmaktadır. 1936 yılından sonra, 'Müzeler Giderleri' maddesine 'Anıtları Koruma Komisyonu'nun kira, fotoğraf ve malzeme giderleri eklenmiş, bu yıla değin hiç olmayan 'Rölöve Kısmı' için yeni bir madde açılarak, bu kısımda çalışan mimar ve müstahdemlerin aylık ve diğer giderleri için ödenek konmuştur. 1940 yılında ise 'Müze Yayınları'na ilişkin yeni bir madde açılmıştır.

Vakıflar Umum Müdürlüğü'nde olduğu gibi, Maarif Vekaleti'nin ödeneklerinin de yeterli olduğu söylenemez. Koruma ve müzecilik alanlarına Bakanlık bütçesinden ayrılan pay % 0.86 düzeyinde olup, genel bütçenin de % 0.04'ünü (onbinde dört) oluşturmaktadır. Bakanlık, göreceli olarak en çok ödeneği 1933-1935 yıllarında almıştır. Bu yıllar, Anıtlar Koruma Komisyonu'nun ilk kurulduğu ve programlı çalışmaların başlatıldığı dönemdir. Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne tahsis edilen ödenekler de buna katılırsa genel bütçeden alınan pay % 0.1'e (binde bir) çıkabilmektedir. İlginç bir husus, bu oranların elli yıl sonra da fazla değişmemiş olmasıdır. Bugün de koruma sektöründeki Kültür Bakanlığı'na bütçeden bu konuda ayrılan pay hemen hemen aynı orandadır.

1930-40 yılları arasında, Maarif Vekaleti bünyesindeki EEMUM'nün onarımları, çoğunlukla iki yapı gurubunda yoğunlaşmıştır. Bunlar, Ankara Mahmut Paşa Bedesteni ve İstanbul Topkapı Sarayı'dır (EEMUM, 1945, 23-25). Bu iki yapı grubunu, Ayasofya, Bursa Yeşil Türbe, İstanbul Sultanahmet Medresesi ve İstanbul türbeleri izlemektedir. 1935-1940 yıllarında, doğrudan korumaya ayrılan kaynak 370 000 TL'na ulaşmış olup, yılda 60 000 TL'ni geçen bir harcama görülmektedir. Bu dönemde Maarif Vekaleti'nin tüm eski eser ve müzecilik hizmetleri için aldığı ödenek yıllık ortalama 110 000 TL olduğuna göre, ödeneğin %55'i korumaya ayrılmaktadır (Çizelge 2). Bakanlık bu ödeneklerin bir bölümünü kamulaştırmaya ayırmak durumundadır (EEMUM, 1945, 25). 1935-40 yılları arasında, 18 170 TL harcanarak, arasında Amasya- Bimarhane, Ayasofya, Sivas Keykavus Darüşifası ve Gündük Minare, Uzuncaburç (Olba) Zeus Tapınağı, Ankara Mahmutpaşa Bedesteni ve Bergama'da Kızıl Avlu'nun da bulunduğu bazı yapıların çevreleri kamulaştırılmıştır. Bu hizmet de, yıllık bütçenin 0.03'üne karşılık gelmektedir.

Nafia Vekaleti Kaynakları:

Bütçe yasalarında ilgi çeken bir husus, Türk Tarih Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu) tarafından yürütülecek bilimsel kazılara ilişkin her türlü gideri karşılamak üzere, 1937 yılından itibaren Nafia Vekaleti (Bayındırlık Bakanlığı) bütçesine ödenek konmasıdır. 'Tarih Cemiyetinin lüzum göstereceği yerlerdeki hafriyatın icrası ve çıkan eserlerin mahallinde tanzim ve umumi bilumum masraflar' olarak tanımlanan bu ödenek 1937, 1938 ve 1939 yıllarında 18 570 TL olarak gerçekleşmiş, 1940 yılında ise 15 000 TL verilmiştir. Bunun yanısıra Nafia Vekaleti'nin bütçesinde dikkat çeken bir ödenek daha bulunmaktadır. Bilindiği gibi Nafia Vekaleti kamu yapılarından sorumlu ana yatırımcı kuruluştur. Bu

37. Şartnamede, çeşitli imalatlar aşağıdaki başlıklar altında tanımlanmaktadır:

- Fk kısımların yıkılması,
- Hünkar mahfelleri,
- Kurşun işleri,
- Her tür duvar onarımı (Kesme taş, tuğla hatıllı kesme taş, tuğla, moloz taş),
- Dikme, başlık, kemer, pencere ve kapı taşları,
- Minareler,
- Merdivenler, taş korkuluklar,
- Taş ve tuğla döşemeler,
- Şadırvanlar,
- Çevre duvarları,
- Demir ve bronz işleri,
- Sıva, badana rasparları,
- İçlik ve dışlık alçı pencereler,
- Ahşap pencereler,
- Kapılar,
- Mihraplar,
- Sıva işleri,
- Badana, kalem işi, yağlı boya işleri,
- Derzler ve çatlaklar,
- Alçı imalatlar,
- Yıldız işleri.

nedenle, bütçesinde, çeşitli Bakanlık hizmet yapıları için gerekli yapım ve onarımlara yönelik ödenek bulunmaktadır. 1930'lu yılların ortasından itibaren bu bütçede, 'Yapı ve İmar İşleri Yapma, Kamulaştırma ve Esaslı Onarımı' adı altında bir gider yer almakta ve bunun çeşitli Bakanlıklar adına harcanacağı öngörülmektedir. Ancak bu ödeneğin ne kadarının restorasyona yönelik bir 'esaslı onarım' için kullanıldığı bilinmemektedir. Aynı husus 'Kamu Yapılarının İnşaatı ve Esaslı Tamirat Masrafları' adı altında verilen ödenek için de geçerlidir. Tamamı her yıl için 2 500 000 ile 3 000 000 TL arasında değişen bu ödeneğin de bir kısmının eski eser onarımı için harcadığı düşünülebilirse de, bu konuda yeterli bilgi bulunamamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kaynakları:

1920'li yıllardan itibaren TBMM bütçesinde 'İnşaat ve Tamirat' la ilgili ödenek bulunmaktadır. Örneğin, 1931 yılında bu amaçla bütçeye 492 700 TL ödenek konmuştur. Ancak bu ödeneğin Milli Saraylar'ın onarımı için kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir. Milli Saraylar için 1936 yılından itibaren bütçeye ödenek konulmasına başlanmıştır. Bu ödeneğin genel bütçe içindeki payı ise ortalama 0,015'tir.

1930'lu Yıllarda Onarım Etkinliklerinin Teknik ve Yönetmel Yöneleri

21.5.1936 tarihinde Evkaf Umum Müdürlüğü'nce 'Camilerin ve Bunlara Şumulu Olan Binaların Tamir ve İnşalarına ait Fenni Şartname' başlıklı bir belge hazırlanmıştır (37). Bu belge, Umum Müdürlüğün Fen Heyeti tarafından, İstanbul Müzeleri Umum Müdürlüğü ve Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin de görüşleri alınarak oluşturulmuştur (Cumhuriyet'ten Önce ve Sonra Vakıflar, 31). Dönemin restorasyon anlayışını, çeşitli kamu kuruluşlarının koruma olgusundaki yerini, imalat türlerini ve süreci tanımlayan bu şartnameden elde edilen ilk bilgi, restorasyon yaklaşımları ile ilgilidir. Buna göre:

- 'Muhdes', tarihi kıymeti olmayan, binaya çirkinlik veren ve binaya ağırlık veren kısımlar kaldırılacaktır.
- Bazı imalat türlerinin, özgün nitelikleriyle yeniden yapılması olanaklıdır. Ancak, çini süsleme, kalem işleri, çok ince işlenmiş alçı çerçeveler gibi imalatın yeniden yapılmasında yeterli malzeme ve uzman bulunmadığı için, yapıların bu tür elemanları aynen korunmalıdır.
- Onarılacak kısımların özgünlüğü değiştirilmeyecektir.
- Eğer onarılacak bölüm mevcut değilse, 'o devre ait aynı kısmın tarz mimarisi ve şekli esas itihaz edilecek (alınacak)'tir. Yapım döneminin belirlenmesi için, Müzeler Müdürlüğü'nden bilgi alınacaktır.
- Yapıda tarihe mal olmuş mimari hatalar düzeltilmeyecektir.
- Tavan, döşeme, saçak vb. ahşap elemanlar, özgün görünümleri değişmemek koşuluyla ve daha dayanıklı olmaları için betonarme olarak yenilenebilir.
- Onarılacak herhangi bir elemanın, yapıda eşi varsa, bu kısmın rölöve projesine ve fotoğrafına gerek yoktur.
- Onarımda kullanılacak malzeme, yapının tarihi değerine, mimari niteliklerine ve yapıldığı dönemine göre belirlenecektir.

Çoğunlukla camilerin onarımını da amaçlarsa, yukarıda sıralanan hükümlerin, dönemin 'restorasyon ilke kararları' olarak değerlendirilmesi olanaklıdır. Bu değerlendirmede ortaya çıkan ilk husus, bugünkü koruma yaklaşımlarından farklılaşmalar olduğudur. Bunlar arasında, çeşitli dönemlerde yapılmış eklerin 'çirkin' ve 'ar' olarak tanımlanıp kaldırılması, mevcut olmayan kısımların dönem örneklerine bakarak tamamlanması bulunmaktadır. Çeşitli elemanların daha dayanıklı olması için 'betonarme' yapılmak istenmesi de yadırgatıcı bir diğer

husustur. Özgünlük kavramına yaklaşım, malzemenin seçimindeki ölçütler, olanak bulunmadığı için bezemelerin aynen korunması ise çağdaş ve olumlu hususlar olarak görülmektedir.

Şartnameden edinilen ikinci bilgi türü, yönetsel hususlarla ilgilidir. Buna göre:

- Camilerde onarım gerektiren yerler 'Evkaf Fen Heyeti' tarafından bir keşif özeti ile belirlenir ve yerel Evkaf Müdürlüğü aracılığı ile Evkaf Umum Müdürlüğü'nün onayına sunulur.
- Proje gerekiyorsa, Fen Heyeti Şefi, Müzeler Müdürlüğü'nün de görüşünü alarak gerekli hazırlığı yapar.
- Yapının çeşitli nedenlerle kaldırılacak bölümleri için, Müzeler Müdürlüğü'nün oluru esastır.
- Evkaf mimarı, süslemelerin korunması için, 'Topkapı Müzesi Kimyageri'nden ve Asar-ı Atika Encümeni'nin deneyimlerinden yararlanabilir.
- Projeler, yüklenici tarafından Evkaf Fen Heyeti'nin öngöreceği ölçekte hazırlatılır ve onaylatılır.
- Bir caminin onarımını üstlenecek olan kişilerin Mimar ya da Mühendis olmaları, ya da daha önce yaptıkları uygulamaları bu işte uzmanlaştıklarının Evkaf Fen Heyeti'nce kabul edilmesi gerekmektedir.

1930'lu yıllardaki onarım uygulamalarında, Evkaf Umum Müdürlüğü ile Antikiteler ve Müzeler Müdürlüğü'nün işbirliği içinde olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle, bir yapıdan sökülecek 'muhtes' bölümlerin Müzeler Müdürlüğü'ne sorulma nedeni, olasılıkla, yapının değil, sökülecek bölümlerin bir müzelik eşya değeri taşıyıp taşımadığının belirlenmesine yönelik olabilir. Bunun yanı sıra, kimyager ve Encümen'e danışılması da disiplinler arası bir çalışma isteğinin göstergeleridir.

Yazının buraya kadar olan bölümü özetlenecek olursa, Cumhuriyet dönemindeki koruma etkinliklerinin daha iyi kavranabilmesi için, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde bu konulardaki gelişmelerin bilinmesi gerekmektedir. Özellikle, 'Batılılaşma Süreci' içinde 'Müze' kurumunun gelişmesi konuyla doğrudan ilgilidir. Bu dönemin kimi kurumları, yasal düzenlemeleri ve parasal kaynakları Cumhuriyet döneminde de uzun yıllar geçerli olmuşlardır. İlk Büyük Millet Meclisi döneminde (1920-1923) müzecilik hizmetlerini yürüten 'Hars Müdürlüğü', Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ise Evkaf Umum Müdürlüğü'nün kurulması ile İstanbul'da bulunan Asar-ı Atika Encümeni'nin çalışması dışında bir etkinlik yer almaz. Bu dönemin özelliği kültür varlıklarının çeşitli yasalarla değişik kurumlara bırakılmasıdır. Bu tavır, bakım ve onarım işlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Atatürk'ün 1931'de Konya'dan Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği telgraf üzerine bir komisyon kurulmuş, önlemler ve programlar hazırlanmıştır. Dönemin parasal tüm yetersizliklerine karşın, envanter çalışmaları başlatılmış, öncelikli onarım işleri belirlenmiş, Vakıflar Umum Müdürlüğü (1936) ve Antikiteler ve Müzeler Müdürlüğü (1935) kurumlaşmalarını tamamlamışlardır. Evkaf Umum Müdürlüğü ve Maarif Vekaleti parasal kaynaklara sahip iki ana kuruluştur. Nafia Vekaleti ve TBMM de ödenek veren diğer kamu kuruluşlarıdır.

NOTES ON THE ORGANIZATION OF THE FIELD OF RESTORATION DURING THE FIRST 30 YEARS OF THE REPUBLIC

ABSTRACT

Received : 24. 3. 1997

Keywords: Preservation of Historical Monuments, Early Republican Period, Architectural History, Institutionalization of Preservation.

Artefacts of earlier civilizations have always been of interest and they have been detected, documented, and subjected to preservation activities, and thus, some have continued their existence. The nature of this interest and attitudes towards artefacts are variable in time according to social and cultural conditions. This research aims to examine the attitudes, legal and fiscal aspects, and institutions related with 'historical properties' and 'preservation' in Turkey, between 1920-1950.

THE FIRST DECADE: 1920-1930

Some of the legal documents and institutions of the Ottoman Empire, were in force when the 'Turkish Grand National Assembly' (*Türkiye Büyük Millet Meclisi*, TBMM) was founded in 1920. They were namely, 'Regulations for the Construction and Repair of State-Owned Buildings' (*Ebniye-i Emiriye ve Vakfiye İnşaatı ve Tamirâtı Hakkında Nizamname*, 1877), 'Regulations for Historical Monuments' (*Asar-ı Atika Nizamnamesi*, 1906), and 'Regulations for the Preservation of Monuments' (*Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi*, 1912). The 'Imperial Museum' (*Müze-i Hümayun*) which was the primary institution responsible for the museums, archaeological excavations, and the preservation of various historical buildings survived during the Republic. Another institution inherited from the Empire was 'The General Directorate of Pious Foundations' (*Evkaf Umum Müdürlüğü*, EUM) which was responsible for the preservation of historical monuments of *vakıf* origin.

The first institution established by TBMM is 'Directorate of Turkish Historical Monuments' (*Türk Asar-ı Atikası Müdürlüğü*, 1920) which was renamed as 'The Directorate of Culture' (*Hars Müdürlüğü*) a year later. During the War of Independence, there was no activity in the field of preservation, whereas, just after the war, 'Ministry of Education' (*Maarif Vekaleti*) sent a circular to the provincial governors about the activities to be carried out by museums. After the foundation of the Republic in 1923, the government approved the statute governing the works of 'The Council of Historical Properties' (*Asar-ı Atika Encümeni*) which was founded in 1917 in İstanbul. According to this statute, the Council would be responsible with the documentation and preservation of the historical properties in İstanbul.

After 1923, the responsibility of preserving different types of monuments was assigned to various governmental bodies:

- Grand National Assembly: national palaces and kiosks
- Ministry of Education: *medreses* and primary schools
- Department of Religious Affairs: mosques and mescits
- Municipalities: Fortresses, fountains, *sebils*, and cemeteries
- Ministry of Reconstruction: bridges

The *tekkes*, *zaviyes*, and tombs were not controlled by any authority, since they were completely closed in 1925. The distribution of the historical monuments among the various bodies had in negative impacts on preservation activities because of the inefficient fiscal and institutional arrangements.

As far as financial sources were concerned, the allocations for historical monuments were included within the expenditures of the museums. The only allocation for preservation of monuments took place in the annual budgets of EUM. Total allocations for museums and historical monuments constituted only 0.2 % of the State Budget.

THE SECOND DECADE: 1930-1940

According to various sources, Atatürk's telegram which was sent to Prime Minister İnönü, gave impetus to preservation activities in Turkey. Atatürk, in this telegram (1931), asked the government to send students abroad for further education in the field of archaeology, and to take necessary measures for preservation and restoration of the Turkish-Islamic monuments. After this telegram, a commission of experts determined the following principles:

- A central organization namely 'The Council for Preservation of Monuments', (*Anıtlar Koruma Komisyonu*, AKK) should be established.
- This Council should prepare detailed programmes for preservation activities.
- Monuments should be registered.
- EUM should supply efficient financial sources.

The first attempt was made by AKK to prepare an inventory of the historical monuments throughout Turkey. The experts of AKK prepared 3 500 registration cards in 1933. Besides this, a new bureau began to prepare a programme to procure measured drawings of chosen monuments.

Two experts were entrusted to prepare a list of monuments including the priorities to be given during implementations. Macit Kural's report covered 53 Islamic monuments. Kural defined the types of interventions to be realized, and divided the monuments into three groups according to these types. Miltner's report dealt with the archaeological sites and monuments. He also defined the principles for interventions and gave the criteria to be used when determining the implementation priorities.

During 1930s, 'Ministry of Education' (*Maarif Vekaleti*, MV), proposed new programmes in order to raise public awareness on preservation issues. These programmes aimed to arrange seminars on historical monuments and excursions to archaeological sites, and to display movable cultural properties at schools, etc. 'Community Houses' (*Halkevleri*) also played an important role in adult education, aiming to make the public conscious of contemporary scientific and cultural issues. These institutions had nine branches one of which was the 'History and Museum Branch'. Its goals were to realize historical research, publish books, prevent the further degradation of the cultural properties, and develop public interest towards the history and historical treasures of the country. 'Turkish Historical Society' (*Türk Tarih Kurumu*) also contributed to the preservation activities through their financial support to archaeological excavations and publications on various fields of interest.

After 1935s, two contradictory practices emerged at the preservation agenda. One of them was the introduction of new principles to be applied in the 'Programme of the Research Institute of Turkish History' (*Türk Tarihi Araştırma Kurumu Programı*) which also included guidelines for documentation, preservation, and restoration of historical monuments. The other action was the ratification of a new law which foresaw the classification of mosques and *mescits*. If these buildings could not fulfill the requirements stated in the law, they would not be

classified, and could even be sold. According to the law, 3 456 mosques and *mesçits* were determined, 1 000 of which were kept as 'classified'. This attitude of TBMM and the Cabinet caused the degradation and destruction of valuable monumental buildings throughout the country.

During the second decade, the administrative organization of VUM was revised, and a new department, namely 'The Directorate of Construction and Repairs' (*İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü*) initiated a new programme for documentation and restoration of historic monuments. TBMM, passed the 'Vakıflar Law' in 1936, which authorized VUM to govern and/or to inspect the whole *vakıf* originated buildings in Turkey. 'Vakıf Regulations' (*Vakıflar Tüzüğü*) issued in the same year, defined the rules to be followed by the *Vakıf* Directorates in the provinces. The third and the last legal instrument of the second decade related with *vakıf* was 'The Law of Reorganization of the General Directorate of Pious Foundations' (*Vakıflar Umum Müdürlüğü Teşkilatı Hakkında Kanun, 1938*) which defined the rules to be followed in the course of preparation of 'Documentation and Restoration Files' of historical monuments.

An analysis of the characteristics of preservation works executed by VUM in this decade gives the following results:

- Majority of the restored buildings were mosques
- Majority of the restoration interventions were simple repairs,
- 70 % of the restored (or repaired) buildings were located in İstanbul.

'The Council for Preservation of Monuments in İstanbul' (*İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni, EEKE*) made also valuable contributions to preservation issues during the second decade. This council discussed the situation of almost 400 buildings, and registered 50 % of them as historical monuments. It also served as an 'approval body', as far as the restoration interventions proposed by the ministries, municipalities and other responsible institutions are concerned.

This Council declared a report in 1939 so as to defend its principles against accusations of being 'antiquarian' and 'old-minded'. This report is a very relevant document due to its contemporaneous approach to preservation and restoration issues. It covers the following points:

- Historical monuments are the witnesses of culture.
- All historical monuments should be preserved without making any distinction among them. The less valuable monuments should also be subjected to well programmed restoration interventions.
- The contemporary approach in the field of archaeology is to preserve all the cultural stratas without destroying one for the sake of the others.
- The new urban developments should not foresee the demolition of the present fabric in the settlements.

MV and VUM were two main institutions which provided financial sources throughout the decade. These sources constituted 0.1 % of the State Budget which naturally could not afford the realization of necessary preservation schemes. The financial contributions of 'The Administration of National Palaces' (*Milli Saraylar İdaresi*), and 'Ministry of Reconstruction' (*Nafta Vekaleti*) were even less than those of the previous ones. Since the funds allocated from the State Budget would not be sufficient, VUM borrowed extra funds from 'The Administration of *Vakıf* Monies' by a new law. What is strange here is that these funds were obtained from the revenues of the *vakıf* originated buildings, and transferred to the VUM in the form of credits.

In 1936, a book of specifications (*Camilerin ve Buna Şumulu Olan Binaların Tamir ve İnşalarına Ait Fenni Şartname*) was issued by VUM. The first part of this document gave the principles of restoration interventions as follows :

- The later additions to the buildings should be taken down.
- The missing parts of a building will be completed by comparing them with similar monuments.
- The authenticity of the elements present should be preserved.
- The new materials will only be chosen according to the construction period, historical value, and the architectural characteristics of the building.

The same document also defined the administrative issues, such as preparation of cost estimations, measured drawings, relations between various authorized bodies in the field of preservation, etc.

THE THIRD DECADE: 1941-1950

MV made very important attempts beginning from the mid-1940s. The first attempt was the reorganisation of 'The Directorate of Antiquities and Museums' (*Antikiteler ve Müzeler Müdürlüğü*). In 1944, this directorate was restructured as 'The General Directorate of Antiquities and Museums' (*Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü*, EEMUM) and employed 57 new experts both for museum and preservation activities. In 1945 there were 27 museums in Turkey.

In 1946 EEMUM followed the procedure used by AKK and VUM in previous years, and prepared a restoration programme for historic monuments based on the inventories. This document was titled as 'The Preliminary Draft for Historical Monuments' (*Tarihi Anıtlar Ön Tasarısı*) and included 600 monuments of different origins at 48 provinces which were grouped according to intervention priorities.

Another action developed by MV were the works of 'The First Advisory Board of Antiquities and Museums' (*Eski Eserler ve Müzeler I. Danışma Kurulu*, EEMDK). The Minister of Education, H. A. Yücel, in his opening speech, requested from the Board to examine and develop the following points:

- All historical monuments were to be documented.
- The priority would be given to the most damaged and deteriorated buildings.
- New functions would be given to the restored buildings.

After three sessions, the Board decided to develop the following actions:

- The draft prepared by EEMUM for 'Antiquities Law' were to be examined by a group of experts.
- A set of instructions were to be prepared for documentation of historical monuments which were also to define the procedure to be followed after documentation.
- EEMUM would establish a 'Technical Commission' which would approve the restoration projects prepared by other experts.
- The financial possibilities and new functions would be the dominant issues when preparing the restoration projects.

The allocations used by these four major and related institutions (*ie.* AKK, VUM, MV, and EEMUM) constituted 0.12 % of the State Budget. These allocations were spent both for development of the museums and preservation of historical monuments.

ROLE OF THE LOCAL AUTHORITIES IN THE PRESERVATION OF HISTORIC ENVIRONMENT

According to the 'Law of Municipalities' (*Belediyeler Kanunu*, 1930), municipalities would supply financial support to the owners of historical monuments in the form of credits or loans. 'Municipal Buildings and Roads Law' (*Belediye, Yapı ve Yollar Kanunu*, YYK, 1933) included obligatory rules for construction permits which were issued by the municipalities. These permits were also required for repairs and restoration work.

Two articles of YYK were related with the monuments to be protected. According to Article 4/b, the monuments were to be indicated on development plans. This procedure would be controlled by the local directors of museums and directors of education. Article 4/g read that no new construction would be located less than ten meters from monuments.

Local authority (Governorships and Municipalities) interests in preservation issues were not as intensive as expected due to various reasons. Interests were often in the development of new residential and commercial properties rather than the reconstruction of the existing building stock. EEMDK emphasized the absence of relations between development plans and preservation requirements of the traditional environment, and proposed a model to overcome this problem. According to this proposal, development plans would be examined by MV before approval.

During this period, several laws were prepared in order to generate financial resources from local authorities and to allocate them for preservation issues. But these drafts did not succeed to become law in the TBMM.

NON-GOVERNMENTAL ORGANISATIONS

One of the first NGO's is 'The Society of Lovers of Antiquities of İzmir' (*İzmir Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti*) which was founded in 1927. The aim of this association was to give financial and moral support to archaeological excavations and publications on historical monuments, and to arrange activities for raising public awareness. 'Touring and Automobile Club of Turkey' (*Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu*) also made financial contributions to the restoration of monuments in İstanbul. More important is the Club's Bulletin which is a valuable collection as far as the articles related with history, historical monuments, and preservation are concerned. 'Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu' founded in 1935, is another regional NGO. It also aimed to give financial support to preservation issues.

KAYNAKÇA

- AKOZAN, F. (1977) Türkiye'de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar, DGSA Y. Mim. Böl. Rölöve ve Restorasyon Kursüsü Yayını (4) İstanbul.
- Anıtları Koruma Derneği (1947) AKD Bir Tebliğ Çıkarıdı, *Mimarlık*, (1-2) 30-31.
- Anıtları Koruma Derneği (1948) Haberler, *Mimarlık* (1) 43.
- Anıtları Koruma Komisyonu (1935) *1933-1935 Yılları Çalışmaları: Türkiye Anıtkiteler Yurdu*, İstanbul.
- Anonim (1933) *Tarihi Abidelerimizi Korumaya Mecburuz*, İstanbul.
- Anonim (1937) *Cumhuriyet'ten Önce ve Sonra Vakıflar*, İstanbul.
- Anonim (1943) *Yirminci Cumhuriyet Yılında Vakıflar*, Ankara.
- Anonim (1944) *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi: 1923-1943*, Ankara.
- Anonim (1944) Tarihi Abidelerimizden Onarılanlar, *Mimarlık* (1).
- Anonim (1946) *Türkiye Tarihi Anıtları: Öntasarı*, Ankara.
- Anonim (1947) Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Murakabe ve İdare Heyetleriyle İstanbul'u Sevenler Gurubunun 6 Austosta Toplanan 1947 yılı 9 uncu Müşterek İçtimainın Zaptı, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, (67: Ağustos) 3-8.
- Anonim (1947) Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Murakabe ve İdare Heyetleriyle İstanbul'u Sevenler Gurubunun 3 Eylülde Toplanan 1947 yılı onuncu Müşterek İçtimainın Zaptı, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, (68: Eylül) 3-6.
- ARIK, R. O. (1947) Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Klavuzu, Ankara.
- ARIK, R. O. (1953) *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, İstanbul.
- ATABİNEN, R. S. (1947) İstanbul'u Sevenler Kurumunun Eski Eserleri Koruma ile İlgisi, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni* (60: Ocak) 9-11.
- ATASOY, S. (1979) *Müzeler ve Müzecilik Bibliyografyası*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul.
- BERKTAY, H. (tarihsiz) Tarih Çalışmaları, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (9) 2456-2478.
- ÇAVDAR, T. (tarihsiz) Halkevleri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (4) 877-884.
- DENEL, S. (1982) *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.

- Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu (1935) *EYEEESK Tüzüğü*, İstanbul.
- Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu (1941) *1939-1940 Çalışmalar Raporu*, İstanbul.
- Ege Turizm Cemiyeti (1950) 1949-1950 Faaliyet Raporu, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni* (105: Ekim) 14-15.
- ELDEM, H. E. (1932) Müzeler, *Birinci Türk Tarih Kurumu Kongresi, Tebliğler*, Ankara.
- Eski Eserleri Koruma Encümeni (1943) *1940-1941 Yılı Mesai Raporu*, İstanbul.
- Eski Eserleri Koruma Encümeni (1940) *1939 Yılı Mesai Raporu*, İstanbul.
- Eski Eserleri Koruma Encümeni (1950) 1949 Yılı Mesai Raporu, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, (99: Nisan) 19-25.
- Eski Eserler ve Müzeler Danışma Komisyonu (1945) *Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma Komisyonu*, Ankara.
- Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü (1945) *1943-1944 Yılları Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü'nün Genel Durumu*, Ankara.
- EYİCE, S. (1956) Aziz Ogan, *Türk Yurdu* (263) 421-428.
- GÜLEKLİ, N. C. (1948) Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun, Nizamname ve Emirler, Ankara.
- İĞDEMİR, U. (1973) *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, Ankara.
- İzmir Antikite Severler Sosyitesi Esas Nizamnamesi (1936) İzmir.
- KOŞAY, H. Z. (1932) Tarihi Abidelerimizi Koruyalım, CHF Neşriyat, Ankara.
- KOŞAY, H. Z. (1973) Cumhuriyet Devrinde Türkiye Müzeleri, *Cumhuriyet'in 50. Yılına Armağan*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları (41) Ankara.
- KUNTER, H. B. (1947) Üstad Halil Edhem, *Halil Edhem Hatıra Kitabı*, Ankara, 107-120.
- MADRAN, E. (1996) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Onarım Alanının Örgütlenmesi: 16.-18. yüzyıllar*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- MANSEL, A. M. (1958) Aziz Ogan, *Belleten* (22: 85) 117-135.
- MUMCU, A. (1969) Eski Eserler Hukuku ve Türkiye, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (3-4/XXVI, 1-2/XXVIII).
- OGAN, A. (1938) Cumhuriyet Devrinde Arkeoloji Çalışmaları ve Müzeler, *Yeni Türk* (6: 71) 444-451.

- OGAN, A. (1947) Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni* (62, Mart) 8-21.
- OZANKAYA, Ö. (1994) *Cumhuriyet Çınarı*, Kültür Bakanlığı, Atatürk Dizisi, Ankara.
- ÖNDER, M. (1989) Atatürk ve Müzeler, *IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler* (3) 1837-1841.
- ÖNDER, M. (1990) Atatürk ve Müzeler, *Müze* (2-3) Ankara.
- ÖZ, T. (1949) Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler, *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi* (V) İstanbul.
- ÖZ, T. (1973) Yurdumuzda Müzeler Nasıl Kuruldu? *VII. Türk Tarih Kongresi: Bildiriler* (C.II).
- ÖZALP, R. (1982) Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923) İstanbul.
- ÖZGÜNEL, C. (1986) Cumhuriyet Dönemi Türk Arkeolojisi, *Belleten* (L/198) 895-914.
- ÖZTÜRK, K. (1968) Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları, Ankara.
- ÖZTÜRK, N. (1983) Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, VGM Yayını, Ankara.
- Türk Diyanet Vakfı Yayınları (1995) *Türk Yenileme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* (144) Ankara.
- TURAN, Ş. (1996) Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu: 1923-1938, Ankara.
- ÜLGEN, A. S. (1943) Anıtların Korunması ve Onarılması, Ankara.
- YALÇIN (Çerçel), İ. (1988) *Attitude of Government Towards Conservation of Heritage in Turkey: Between 1930-1950*, Master's Thesis in Restoration, Department of Architecture, Middle East Technical University, Ankara.
- YÜCEL, H. A. (1938) *Türkiye'de Ortaöğretim*, Ankara.

SEÇİLMİŞ YASAL DÜZENLEMELER

KANUNLAR (Tarih Sırasına Göre Düzenlenmiştir)

- Hilafetin İlgasına Müteallik Kanun, 3.3.1340(1924) / 341.
- Şer'îye ve Evkaf, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletleri'nin İlgasına Dair Kanun, 3.3.1340(1924) 429.
- Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, 30.11.1341(1925) / 677.
- Türkiye Cumhuriyeti Dahilinde Bulunan Bilumum Mebanii Resmîye ve Millîye Üzerindeki Tura ve Methiyelerin Kaldırılması Hakkında Kanun, 28.5.1927/1057.
- Şose ve Köprüler Kanunu, 2.6.1929/1525.
- Belediyeler Kanunu, 3.4.1930/1580.
- Belediye Yapı ve Yollar Kanunu, 10.6.1933/1580.
- Maarif Vekaleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun, 10.6.1933/2287.
- Müze ve Rasathane Teşkilatı Kanunu, 23.6.1934/2530.
- Vakıf Akarların Tamir ve İhyası İçin Satış Bedellerinden 150.000.- Liranın Sarfına Dair Kanun, 2578.
- Vakıflar Kanunu, 2762.
- Kültür Bakanlığı Merkez Örgütleri ve Ödevleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerinin Eklenmesine İlişkin Kanun, 10.6.1935/2773.
- Cami ve Mescitlerin Tasnifine ve Tasnif Harici Kalacak Cami ve Mescit Hademesine Verilecek Muassasat Hakkında Kanun, 15 Teşrinisani 1935/2845.
- Vakıf Malların Taksitle Satılması ve Kiraya Verilmesi ve Satış Paralarının Kullanılması ve Emaneten İdare Edilen Mülhak Vakıflardan İdare ve Tahsil Masraf Alınması Hakkında Kanun, 20.4.1936/2950.
- Müzelerle Ören Yerlerini Ziyaret Edenlerden Alınacak Ücret Hakkında Kanun, 21.3.1938/3340.
- Abidatın Tamiri ve İzmir Fuarı'nda Vakıflar Pavyonu'nun Tesis ve İdare Masrafları Hakkında Kanun, 3386.
- Vakıflar Umum Müdürlüğü Teşkilatı Hakkında Kanun, 17.6.1938/3461.
- Vakıf Abide ve Eski Eserlerin Onarımı İçin Borçlanma Kanunu, 3609.
- Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid ve Teadülüne dair olan 3656 Sayılı Kanunun Eklerine Bağlı Cetvellerin, Maarif Vekilliği Kısımlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 18.7.1944/4624.

KARARNAMELER

- Milli Saraylar Müdüriyeti Teşkilatı'na Dair Kararname, 12.5.1341(1925)/ 1371.
- Arma, Tura ve Saltanat Resimlerine dair Kararname, 31.5.1341(1925) /2085.
- Saraylarda Sanat ve Tarih Açısından Kıymeti Haiz Eşya Hakkında Kararname, 16.9.1341(1925)/ 2504.
- Tekaya ve Zevaya Hakkında Kararname, 2.9.1341(1925).
- Saraylarda, Sanat ve Tarih açısından Kıymeti Haiz Eşya Hakkında Kararname, 16.9.1341(1925).
- Cami ve Mescitlerden Toplanarak Muhafaza Altına Alınan Kıymetli Eşyayla İlgili Kararname, 14.9.1933.
- Ayasofya Camii'nin Müzeye Çevrilmesi Hakkında Kararname, 24.11.1934.
- Bazı Vakıf Binaların Bakım ve Onarım Giderleri ile İlgili Kararname, 29.8.1945.

NİZAMNAME (TÜZÜK) LER

- Ebniye-i Emiriye ve Vakfiye İnşaat ve Tamirâtı Hakkında Nizamname, 19.7.1293(1877).
- Asar-ı Atika Nizamnamesi, 29 Safer 1324 (1906).
- Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi, 16 Şaban 1330 (1912).
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi, 12.4.1931.
- Mezarlıklar Hakkındaki Nizamname, 1.7.1931/11410.
- Vakıflar Nizamnamesi (Bakanlar Kurulunun 17.7.1936 gün ve 2/5042 sayılı kararıyla yürürlüğe girmiştir).
- Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Nizamname, 17.2.1940/12870.

TALİMATNAME (YÖNERGE) LER

- İstanbul'da Müteşekkil Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni'nin Teşkilat ve Zezaifine dair Talimatname (1924).
- Milli Saraylar Müdüriyeti Teşkilatı'na dair Talimatname (12.3.1934).
- T. C. Dahilindeki Cevami ve Mesacidin Tasnifi ve Kadrolarının Tespiti Hakkında Talimatname.
- Rölöve Bürosu'nun Çalışmalarına dair Talimatname (30.1.1939).

GENELGELER

- Menkul, Gayrimenkul Bircümle Asar-ı Atika Durumunun Bildirilmesine İlişkin Genelge 20.9.1341 (1925), 6304/1751.
- Türbelerin Tezyinat Esasiyesinden olan Eşyanın Kaldırılmayacağı Hakkında Genelge, 13.12.1341 (1925), 9193/2323.
- Asar-ı Atika-i Mimarimizin Muhafazasına dair Tamim (3.1.1928).
- Abidelerin Tesciline dair Tamim (14.6.1931).
- Abidelerin Tesciline ait Fişlerin ne Suretle Doldurulacağına ilişkin Genelge, 24.7.1931, 8555.
- Mezar Taşlarının Muhafazası Hakkında Genelge, 26.6.1933, 174.
- Milli Eserlerimizin Muhafazası Hakkında Genelge, 31.1.1934, 6/370.
- Selçuklu Mezarlıklarının Araştırılması ve Tesbiti Hakkında Genelge, 9.7.1935, 91255.
- Milli Abidelerimizin, Türlü Bahanelerle Yıkılmaması Hakkında Genelge, 30.10.1935, 6/5548.
- Eski Eserlerin Her Türlü Tahripten Korunması Hakkında Genelge, 10.6.1936.

ŞARTNAMESLER

- Camilerin ve Bunlara Şumuli Olan Binaların Tamir ve İnşaatına Dair Fenni Şartname (1936) İstanbul.

